

มาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบ ศึกษากรณีแรงงานภาคเกษตรกรรม
ตอนที่ ๓ แนวทางการพัฒนากฎหมายในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม

อรวรรณ เกษร
วิทยาการชำนาญการพิเศษ
ผู้เรียบเรียง

บทนำ

จากที่ได้มีการศึกษาแนวคิด นโยบาย และมาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมในบทความตอนที่ ๑ แนวคิดเกี่ยวกับการคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม และบทความตอนที่ ๒ มาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม^๑ ทำให้ทราบถึงสภาพปัญหาและความเป็นมา แนวคิดการคุ้มครองแรงงาน มาตรการทางกฎหมายของต่างประเทศ และมาตรการทางกฎหมายของประเทศไทย ซึ่งทำให้เห็นถึงความสำคัญของแรงงานภาคการเกษตรว่าเป็นแรงงานภาคส่วนสำคัญในด้านการเป็นกำลังแรงงานส่วนใหญ่ของประเทศมาอย่างยาวนาน โดยลักษณะการทำงานในภาคการเกษตรจะเป็นการใช้แรงงานในครัวเรือนและชุมชนเป็นส่วนใหญ่ และบางกรณีมีการจ้างแรงงานเป็นลูกจ้างประจำ และลูกจ้างชั่วคราว โดยมีสัดส่วนแรงงานที่เป็นลูกจ้างชั่วคราวมากกว่าลูกจ้างประจำ ซึ่งลักษณะการทำงานของงานภาคการเกษตรดังกล่าวจึงทำให้มีจำนวนแรงงานนอกระบบเป็นจำนวนมาก และด้วยสภาพการทำงานในภาคการเกษตรจะเป็นงานที่ทำงานกับธรรมชาติและอาศัยดินฟ้าอากาศตามฤดูกาล มีความเสี่ยงอันตรายจากสัตว์มีพิษและสารเคมี อีกทั้งการมีรายได้ที่ไม่แน่นอน และไม่ได้รับสวัสดิการด้านแรงงานที่เพียงพอ จึงทำให้แรงงานภาคการเกษตรต้องประสบปัญหาจากการทำงาน โดยเฉพาะแรงงานนอกระบบภาคการเกษตรที่ยังไม่ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายที่เพียงพอและเหมาะสม จึงก่อให้เกิดปัญหาการทำงานหลายประการกับผู้ประกอบอาชีพด้านการเกษตร ดังนั้น หากมีการศึกษาแนวทางเพื่อพัฒนากฎหมายในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม จะเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้ผู้ประกอบอาชีพแรงงานในภาคเกษตรกรรมได้รับความมั่นคงในชีวิตและการทำงานเพื่อให้แรงงานในภาคส่วนนี้เป็นฟันเฟืองหนึ่งในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศได้ต่อไป

บทความนี้มุ่งหมายจะนำเสนอเกี่ยวกับสภาพปัญหาของแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม และแนวทางการพัฒนากฎหมายในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม เพื่อให้มีมาตรการทางกฎหมายที่เหมาะสมในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมอย่างมีประสิทธิภาพ และเหมาะสมกับสภาพการทำงานเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและคุณภาพการทำงานของแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมได้ต่อไป

---

^๑อรวรรณ เกษร, “บทความทางวิชาการ”, สำนักกฎหมาย สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร,
<https://www.parliament.go.th/elaw/>

๑. สภาพปัญหาและการวิเคราะห์สภาพปัญหาการทำงานของแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม

แรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมเป็นแรงงานนอกระบบที่เกี่ยวกับการเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การป่าไม้ การทำนาเกลือสมุทร และการประมงที่มีใช้การประมงทะเล ซึ่งเป็นแรงงานที่ไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายคุ้มครองแรงงานหรือกฎหมายประกันสังคมเทียบเท่ากับแรงงานในระบบ โดยรวมถึงแรงงานที่มีสิทธิได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายดังกล่าว แต่ในทางปฏิบัติไม่ได้รับการคุ้มครองจริง หรือไม่ได้รับความคุ้มครองเต็มตามกฎหมาย รวมถึงผู้ประกอบการอาชีพอิสระที่ไม่มีลูกจ้าง ผู้ประกอบการอาชีพที่เป็นธุรกิจขนาดเล็กที่จ้างตนเอง และคนในครอบครัวที่ช่วยงาน

การประกอบอาชีพในภาคการเกษตร แบ่งออกเป็น ๕ สาขา ซึ่งมีลักษณะการทำงานที่แตกต่างกัน ดังนี้

๑) การเพาะปลูก หมายถึง การทำนา การทำสวน การทำไร่ การขยายพันธุ์พืช การเตรียมดิน การปลูกพืช การทำนุบำรุงดิน/พืช การเก็บเกี่ยว และคัดผลผลิต ตลอดจนงานที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างงานอุตสาหกรรม และงานเพาะปลูก ซึ่งมีงานเพาะปลูกเป็นธุรกิจส่วนใหญ่

๒) การเลี้ยงสัตว์ หมายถึง การเพาะเลี้ยงสัตว์ การขยายพันธุ์สัตว์ การจับสัตว์ การเก็บผลผลิต ทั้งหมดซึ่งเกิดขึ้น โดยธรรมชาติของสัตว์ เช่น ไช้ น้านม เป็นต้น รวมถึงงานที่มีลักษณะผสมระหว่างงานอุตสาหกรรมและงานเลี้ยงสัตว์ ซึ่งมีงานเลี้ยงสัตว์เป็นธุรกิจส่วนใหญ่

๓) งานประมง หมายถึง การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การจับ ดัก ล่อ ทำอันตราย ฆ่า หรือเก็บสัตว์น้ำ รวมถึงการเก็บพืชน้ำ และให้หมายรวมถึงการเตรียม และการซ่อมบำรุงเครื่องมือทำการประมงด้วย ทั้งนี้ไม่รวมเครื่องมือในงานประมงทะเล

๔) งานป่าไม้ หมายถึง การทำสวนป่า การขยายพันธุ์ไม้ การเตรียมดิน การปลูก การทำนุบำรุงดิน/พืช การตัดไม้ ฟืน ราน โคน รีด เลื่อย ฝ่า ถาก ทอน ขุด ชักลากไม้ในป่า การเก็บของป่า รวมตลอดถึงงานที่มีลักษณะผสมระหว่างอุตสาหกรรม และงานป่าไม้ ซึ่งมีงานป่าไม้เป็นธุรกิจส่วนใหญ่

๕) การทำนาเกลือ หมายถึง การผลิตเกลือโดยการนำน้ำทะเลขึ้นมาตากแดดให้ตกผลึกเป็นเกลือ^๒ ผู้ที่ทำงานในภาคเกษตรกรรมสามารถแบ่งตามลักษณะของงานที่ทำได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑) เกษตรกรทั่วไป ได้แก่ ผู้ประกอบอาชีพเกษตรในสาขาต่าง ๆ ซึ่งหมายความถึง ผู้ประกอบกิจการที่เป็นเจ้าของกิจการ โดยมีการจ้างแรงงาน และเกษตรกรรายย่อยซึ่งประกอบกิจการโดยอาศัยแรงงานในครัวเรือน

๒) เกษตรกรรับจ้าง ได้แก่ ผู้ที่รับจ้างทำงานทั่วไป และเกษตรกรรายย่อยซึ่งมีรายได้ไม่พอเพียงที่ดิ้นรนรับจ้างทำงานให้แก่ผู้ประกอบการเกษตร เมื่อว่างเว้นจากการทำงานในครัวเรือน

^๒ บริษัท แอ็ดวานซ์ โกลบอล บิซิเนส จำกัด, รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยเรื่อง การคุ้มครองแรงงานในงานภาคเกษตร เสนอต่อ กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน (กรุงเทพฯ, ๒๕๕๗), บทที่ ๑, ๕ - ๖.

๓) เกษตรกรพันธะสัญญา ได้แก่ เกษตรกรผู้ผลิตสินค้าทางการเกษตรให้กับบุคคลหรือนิติบุคคลซึ่งเป็นผู้รับซื้อ โดยมีการตกลงล่วงหน้าเกี่ยวกับเงื่อนไขในการผลิตและการรับซื้อ เช่น อุปกรณ์ การผลิต วัตถุดิบ คุณภาพ มาตรฐานการผลิต ราคา และเวลารับซื้อ เป็นต้น^๓

๑.๑ สภาพปัญหาการทำงาน

ภาคการเกษตรเป็นภาคเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศไทยและเป็นภาคส่วนสำคัญในการรองรับแรงงานของประเทศ โดยข้อมูลจากสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในปี พ.ศ. ๒๕๖๔ พบว่า จากจำนวนผู้มีงานทำทั้งหมด ๓๗.๗ ล้านคน มีแรงงานที่อยู่ในภาคการเกษตรมากถึง ๑๑.๙ ล้านคน โดยเป็นแรงงานในระบบ จำนวน ๑.๑ ล้านคน และเป็นแรงงานนอกระบบ จำนวน ๑๐.๘ ล้านคน ซึ่งแรงงานภาคการเกษตรเป็นแรงงานนอกระบบกลุ่มใหญ่ของประเทศที่มีจำนวนมากที่สุด คิดเป็นอัตราร้อยละ ๕๘ ของจำนวนแรงงานนอกระบบทั้งหมด และจากข้อมูลการสำรวจยังพบว่าแรงงานนอกระบบต้องประสบปัญหาจากการทำงานหลายประการ ได้แก่ ปัญหาจากการทำงาน ปัญหาสภาพแวดล้อมในการทำงาน และปัญหาความไม่ปลอดภัยในการทำงาน นอกจากนี้แรงงานนอกระบบในภาคการเกษตรยังต้องประสบปัญหาการได้รับค่าจ้างเป็นจำนวนน้อย โดยได้รับค่าจ้างเฉลี่ยต่อเดือนเพียงจำนวน ๕,๔๒๘ บาทต่อเดือน ซึ่งเป็นอัตราค่าจ้างที่มีจำนวนน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับแรงงานนอกระบบภาคการผลิตและภาคการค้าและการบริการ ซึ่งจากข้อมูลดังกล่าวมีความสอดคล้องกับข้อมูลสำมะโนการเกษตร พ.ศ. ๒๕๕๖ ซึ่งพบว่า ผู้ถือครองทำการเกษตรของประเทศไทยร้อยละ ๕๑.๕ มีการจ้างลูกจ้างทำงานเกษตร ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นการจ้างลูกจ้างชั่วคราวอย่างเดียว (ร้อยละ ๔๘.๔) การจ้างลูกจ้างประจำอย่างเดียว (ร้อยละ ๑.๖) และการจ้างทั้งลูกจ้างประจำและชั่วคราว (ร้อยละ ๑.๕)^๔ จากข้อมูลดังกล่าวจึงเห็นได้ว่าแรงงานนอกระบบภาคการเกษตรเป็นแรงงานนอกระบบกลุ่มใหญ่ของประเทศที่ยังคงประสบปัญหาในการทำงานในหลายด้าน กล่าวคือ ส่วนใหญ่มีรายได้ต่ำและไม่ได้รับความคุ้มครองในเรื่องอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ อัตราค่าจ้างโดยเฉลี่ยต่ำกว่าในภาคอื่นและแตกต่างกันตามพื้นที่ ฤดูกาล และลักษณะงาน สภาพการทำงานในภาคการเกษตรไม่มีความแน่นอน มีความผันผวนสูง การคุ้มครองดูแลจากภาครัฐยังมีน้อย โดยเฉพาะในเรื่องปัจจัยการผลิตและสวัสดิการสาธารณสุขต่าง ๆ การประกอบอาชีพในภาคการเกษตรปัจจุบันจึงไม่สามารถรองรับภาระการครองชีพพื้นฐานของเกษตรกรได้ ทำให้เกษตรกรต้องออกไปประกอบอาชีพอื่นนอกภาคการเกษตร อีกทั้งในปัจจุบันยังพบว่าแรงงานในภาคการเกษตรมีแนวโน้มแก่ชราลง ซึ่งทำให้ส่งผลกระทบต่อการผลิตแรงงานด้านการเกษตร นอกจากนี้ แรงงานภาคการเกษตรยังประสบปัญหาจากสภาพแวดล้อมการทำงานที่มีความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ การได้รับอันตรายและบาดเจ็บจากการทำงาน

^๓ สายชล จงหมื่นไวย, “การคุ้มครองความปลอดภัยในการทำงานของแรงงานนอกระบบ: ศึกษากรณีแรงงานภาคเกษตรกรรม”, (วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต, สาขานิติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๔), ๓๘ - ๓๙, <http://libdoc.dpu.ac.th/thesis/145523.pdf> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๕).

^๔ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร, สำนักงานสถิติแห่งชาติ, *สำมะโนการเกษตร พ.ศ.๒๕๕๖* (กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร, ๒๕๕๖) <http://www.nso.go.th/sites/2014/Documents/Agri/2556/reports-full/whole.pdf> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).

และได้รับอันตรายจากสารเคมีที่ใช้ทางการเกษตร และขาดการรวมกลุ่มขององค์กรเพื่อสร้างความเข้มแข็ง และอำนาจต่อรอง

สภาพปัญหาการทำงานของแรงงานนอกระบบภาคการเกษตร พิจารณาตามรายสาขา
ได้ดังนี้

การเพาะปลูก

จากสำมะโนการเกษตร พ.ศ. ๒๕๕๖ พบว่า ผู้ถือครองทำการเกษตร ๕.๙ ล้านราย ส่วนใหญ่ (ร้อยละ ๙๖.๔) ทำการเพาะปลูกพืช ซึ่งในจำนวนนี้มีการทำการเกษตรประเภทร่วมด้วย (ร้อยละ ๑๙.๘) เช่น เลี้ยงปศุสัตว์ เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในพื้นที่น้ำจืด หรือทำนาเกลือสมุทร^๕ แรงงานภาคการเกษตรสาขาเพาะปลูก เป็นแรงงานที่มีจำนวนมากที่สุด เนื่องจากการเกษตรของไทยอาศัยการเพาะปลูกเป็นหลัก แทบทุกครัวเรือนเกษตร จึงมีการปลูกข้าวซึ่งหมายถึงว่าทุกภาคของประเทศมีการปลูกข้าว ลักษณะในการทำงานเกษตรในระดับครัวเรือน ก็คือการทำเกษตรเป็นฤดูกาลเท่านั้น เมื่อหมดฤดูกาลก็จะหยุดพักหรือไปหางานทำนอกครัวเรือน

ลักษณะของงานเพาะปลูกมี ๓ รูปแบบหลักคือ^๖

๑) การทำนา เป็นอาชีพหลักของคนไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สภาพการทำงาน และสภาพการจ้างงานจะเป็นระบบครอบครัว ลักษณะการทำงานจะเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แต่ละคน สามารถทำได้ทุกหน้าที่ การจ้างแรงงานจะเป็นการจ้างเป็นครั้งคราว หรือการจ้างเหมาตามแต่จะตกลงกัน ลักษณะ การว่าจ้างจะตกลงด้วยวาจา เนื่องจากแรงงานส่วนใหญ่อยู่ท้องถิ่นเดียวกันค่อนข้างรู้จักคุ้นเคยกันดี ช่วงที่มีการจ้างแรงงาน จะอยู่ในช่วง ๓ ขั้นตอนการผลิต คือ การเตรียมดิน การปลูก และการเก็บเกี่ยวผลผลิต ทั้งนี้อัตราค่าแรงงานไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับราคาพืชผลเกษตรเป็นสำคัญ

สภาพการทำงานจะต้องทำงานกลางแจ้ง จำนวนชั่วโมงทำงานต่อวัน จำนวนวันทำงาน และจำนวนวันหยุดไม่แน่นอน การทำงานจะไม่เร่งรีบโดยทำงานไปเรื่อยเมื่อเหนื่อย หรืออากาศร้อนก็จะหยุดพัก พอหายเหนื่อยก็กลับไปทำงานใหม่ การทำงานในขั้นตอนการเตรียมดิน และการปลูกจะต้องสัมผัสกับความ สกปรกจากดินโคลน อันตรายที่เกิดจากการทำนาค่อนข้างมีน้อยส่วนใหญ่นานาจะถูกลูกศรมีพิษกัด เช่น งู ตะขาบ เป็นต้น การใช้สารเคมีในการป้องกันกำจัดศัตรูพืชยังคงมีความจำเป็นต้องใช้อยู่แต่เริ่มลดจำนวนลงจากการณรงค์ของ ภาครัฐให้ผลิตอาหารปลอดภัยจากสารพิษ และในด้านสวัสดิการต่าง ๆ ที่ให้กับแรงงานแทบจะไม่มีเลย เนื่องจาก ชาวนาส่วนใหญ่ยังยากจนอยู่

ฤดูกาลทำนาในประเทศไทยจะเริ่มทำตอนต้นฤดูฝนประมาณเดือนกรกฎาคม (ก่อนวันเข้าพรรษา) ซึ่งเรียกว่า “การทำนาปี” และสิ้นสุดการทำนาปีประมาณเดือนตุลาคม – พฤศจิกายน รวมระยะเวลาประมาณ ๔ เดือน

^๕ เรื่องเดียวกัน

^๖ บริษัท แอ็ดวานซ์ โกลบอล บิซิเนส จำกัด, รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยเรื่อง การคุ้มครองแรงงานในงานภาคเกษตร เสนอต่อ กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน, บทที่ ๔, ๗ - ๑๑.

สำหรับพื้นที่ใดที่อยู่ในเขตชลประทาน สามารถทำนาได้ปีละ ๒ ครั้ง การทำนาครั้งที่ ๒ นี้เรียกว่า “การทำนาปรัง” เมื่อหมดฤดูกาลทำนาแล้วชาวนาจะมีเวลาว่างค่อนข้างมาก บางคนก็พักผ่อนอยู่กับบ้าน บางคนก็ออกไปหางานทำในเมืองใหญ่ ๆ เป็นแรงงานรับจ้างทั่วไป ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาค่อนข้างเรียบง่าย ส่วนใหญ่จะหากินกันตามธรรมชาติ เช่น การจับปลาตามแม่น้ำ ลำคลอง หนอง และบึง เป็นต้น แต่ชาวนาบางครัวเรือนใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง คือ มีการขุดบ่อเลี้ยงปลา ปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคเอง ทำให้สามารถประหยัดเงินในการซื้อหาอาหาร

๒) การทำสวน มีหลายประเภทตามแต่ชนิดของพืชที่ปลูก ตัวอย่างเช่น การปลูกพืชล้มลุก ได้แก่ พืชผัก และไม้ดอก เป็นต้น การปลูกพืชยืนต้นประเภทไม้ผล ได้แก่ เงาะ ทุเรียน มังคุด ลำไย ฯลฯ และการปลูกพืชยืนต้นเศรษฐกิจประเภทไม้ยืนต้น ได้แก่ ปาล์มน้ำมัน และยางพารา เป็นต้น พื้นที่ที่เหมาะสมต่อการทำสวนจะต้องมีน้ำใช้ตลอดทั้งปี ดังนั้น การทำสวนจึงสามารถทำได้ตลอดทั้งปีไม่มีฤดูกาล

สภาพการทำงาน และสภาพการจ้างงาน ยังคงเป็นระบบครอบครัว ลักษณะการทำงานจะเป็นการช่วยเหลือกันสามารถทำได้ทุกหน้าที่ เนื่องจากการทำสวนมีงานที่ต้องทำตลอดทั้งปี (มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี) การจ้างแรงงานจึงต้องมีการจ้างแรงงานประจำด้วยโดยได้ค่าจ้างเป็นเงินเดือน สำหรับการจ้างแรงงานเป็นครั้งคราวหรือจ้างเหมาจะกระทำในขั้นตอนการเตรียมดิน การปลูก และการเก็บเกี่ยวผลผลิต ทั้งนี้ลักษณะการจ้างส่วนใหญ่จะตกลงกันด้วยวาจา โดยที่จ้างเป็นรายชั่วโมงหรือรายวันตามแต่จะตกลงกัน อัตราค่าแรงงานก็ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับราคาพืชผลการเกษตร

สภาพการทำสวนจะต้องทำงานกลางแจ้ง จำนวนชั่วโมงทำงานต่อวัน จำนวนวันทำงาน และจำนวนวันหยุดไม่แน่นอน การทำงานจะไม่เร่งรีบทำงานไปเมื่อเหนื่อยหรืออากาศร้อนก็จะหยุดพัก พอหายเหนื่อยก็กลับไปทำงานใหม่ การทำงานในขั้นตอนการเตรียมดิน และการปลูกจะต้องสัมผัสกับความสกปรกจากดินโคลน อันตรายที่เกิดจากการทำสวนค่อนข้างมีน้อย ส่วนใหญ่ชาวสวนจะถูกสัตว์มีพิษกัด เช่น งู ตะขาบ มด แมงป่อง และผึ้ง เป็นต้น อุบัติเหตุที่พบเกิดจากการพลัดตกจากต้นไม้สูง และการถูกของมีคมบาด เป็นต้น โรคภัยไข้เจ็บที่พบส่วนใหญ่เกิดจากการใช้สารเคมีโดยเฉพาะชาวสวนผัก มีการใช้สารเคมีกันมาก ด้านสวัสดิการที่ให้กับแรงงานส่วนใหญ่จะมีบ้านพักให้กับแรงงานจ้างประจำเพื่ออยู่เฝ้าสวนคอยดูแลผลผลิต บางครั้งต้องทำงานในตอนกลางคืนโดยไม่ได้รับเงินค่าล่วงเวลา

ชาวสวนที่ปลูกพืชล้มลุกจะมีรายได้สม่ำเสมอ ส่วนชาวสวนที่ปลูกพืชยืนต้นจะต้องใช้เวลาหลายปีอย่างน้อย ๓ ปี จึงจะเริ่มมีรายได้ ดังนั้น ชาวสวนที่ปลูกพืชยืนต้นจะต้องทำอาชีพอื่นเสริม จนกว่าพืชที่ปลูกจะให้ผลผลิต

๓) การทำไร่มีหลายประเภทตามแต่ชนิดที่ปลูก ได้แก่ ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ฝ้าย ปอ มันสำปะหลัง และอ้อย เป็นต้น ส่วนใหญ่เป็นพืชทนแล้ง อาศัยน้ำฝนในการปลูก ไม่ต้องใช้ความเอาใจใส่ดูแลมาก ส่วนใหญ่ชาวไร่ที่อาศัยอยู่ในที่ดอนมักจะนิยมปลูกพืชไร่เป็นอาชีพหลัก

สภาพการจ้างงาน และสภาพการทำงานจะเป็นระบบครอบครัว ลักษณะการทำงานจะเป็นการช่วยเหลือกันโดยสามารถทำงานทดแทนกันได้ทุกหน้าที่ การจ้างแรงงานจะเป็นการจ้างเป็นครั้งคราว หรือจ้างเหมา

เป็นรายชั่วโมง หรือรายวันตามแต่จะตกลงกัน ลักษณะการว่าจ้างจะตกลงกันด้วยวาจา ช่วงที่มีการจ้างงานจะอยู่ในช่วง ๓ ขั้นตอนการผลิต คือ การเตรียมดิน การปลูก และการเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยที่อัตราค่าแรงไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับราคาพืชผลเกษตร

สภาพการทำไร่จะต้องทำงานกลางแจ้ง จำนวนชั่วโมงทำงานต่อวัน จำนวนวันทำงาน และวันหยุดไม่แน่นอน การทำงานในขั้นตอนการเตรียมดิน การปลูก และการเก็บเกี่ยวผลผลิตจะต้องสัมผัสความสกปรกจากดิน อันตรายที่เกิดจากการทำไร่ค่อนข้างมีน้อย ส่วนใหญ่ชาวไร่จะถูกสัตว์มีพิษกัด ต่อย เช่น งู ตะขาบ แมงป่อง และแมลงต่าง ๆ เป็นต้น การใช้สารเคมีค่อนข้างมีน้อย เพราะส่วนใหญ่เป็นพืชที่ทนต่อโรคและแมลง สำหรับสวัสดิการที่ให้กับแรงงานมักจะเป็นเรื่องของการจัดรถรับส่งแรงงานในช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิต

ฤดูกาลทำไร่ในประเทศไทยจะเริ่มทำตอนต้นฤดูฝนประมาณเดือนกรกฎาคม (ก่อนวันเข้าพรรษา) และจะสิ้นสุดเมื่อใดขึ้นอยู่กับชนิดของพืชที่ปลูก เนื่องจากการทำไร่ต้องอาศัยน้ำฝนอย่างเดียวในเวลา ๑ ปี จึงสามารถผลิตได้ครั้งเดียว เมื่อหมดฤดูกาลแล้วชาวไร่จะมีเวลาว่างค่อนข้างมาก ชาวไร่ส่วนใหญ่ก็จะออกไปหางานทำในเมืองใหญ่ ๆ เป็นแรงงานรับจ้างทั่วไป ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวไร่ค่อนข้างเรียบง่าย และหากินกันตามธรรมชาติ

มีผู้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสภาพปัญหาของแรงงานภาคเกษตรในสาขาเพาะปลูก ดังนี้

อลิสสา เลิศเดชเดชา ระบุในงานวิจัย การพัฒนาชาวนาไทยไปสู่ไทยแลนด์ ๔.๐ ว่าปัญหาแรงงานในภาคการเกษตร ในปัจจุบันผู้ประกอบการอาชีพชาวนาจะมีอายุประมาณ ๔๐ ปี ขึ้นไป ลูกหลานของชาวนาไม่นิยมที่จะมีอาชีพทำนาอีกต่อไป และมีแนวโน้มที่เด็กรุ่นใหม่จะหันหลังให้กับการทำนาเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ อาจเป็นเพราะมีทางเลือกมากขึ้น หรืออาจรู้สึกว่าการทำนาไม่มีโอกาสที่จะตั้งตัวได้ หากเป็นเช่นนี้ อาชีพชาวนาอาจจะหมดไปหรือเหลือน้อยลงในอีกไม่กี่ปีข้างหน้า ดังนั้นรัฐบาลหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องควรตระหนักถึงแนวโน้มและปัญหาต่างๆ เหล่านี้และควรหาทางส่งเสริมและพัฒนาอาชีพชาวนาให้มากขึ้น ชาวนาไทยส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อย มีฐานะยากจน ไม่มีสวัสดิการ ขาดความมั่นคงทางอาชีพ และไม่สามารถเรียกร้องให้เกิดการแก้ไขได้จริงจัง ซึ่งเป็นปัญหาที่ชาวนามีความเห็นว่าภาครัฐแก้ปัญหาไม่ตรงจุด ปัญหาอีกประการ คือ การขัดแย้งทางความคิดของเกษตรกรรุ่นเดิมกับเกษตรกรรุ่นใหม่ที่นำความคิดและนวัตกรรมมาใช้ในการทำการเกษตร ซึ่งอาจไม่ตรงกับแนวทางเดิมที่ทำสืบต่อกันมา^๗

จุฬาลักษณ์ ทิวกระโทก ศึกษาปัญหาและความต้องการพัฒนาการประกอบอาชีพปลูกผักของเกษตรกร ตำบลบึงบอน อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี พบว่า การประกอบอาชีพปลูกผักประสบปัญหา ด้านแรงงาน ได้แก่ ปัญหาด้านปัจจัยการผลิต ค่าจ้างแรงงานมีราคาสูงและขาดแคลนแรงงานในครัวเรือน ด้านแรงงานเกษตรกรส่วนใหญ่มีแรงงานในครัวเรือนเฉลี่ย ๒.๔๗ คน ค่าจ้างแรงงานในครัวเรือน ๑๐๐ - ๒๐๐ บาทต่อคนต่อวัน และจ้างแรงงานภายนอกเฉลี่ย ๑.๖๔ คน ค่าจ้างแรงงานภายนอก ๓๐๐ - ๔๐๐ บาทต่อคนต่อวัน

^๗ อลิสสา เลิศเดชเดชา, “การพัฒนาชาวนาไทยไปสู่ไทยแลนด์ ๔.๐”,

ปัญหาด้านสังคมและการรวมกลุ่ม ปัญหาที่พบมากที่สุดได้แก่ รายได้จากการประกอบอาชีพปลูกผักต่ำกว่า การประกอบอาชีพอื่น มีการรวมกลุ่มแต่ไม่สามารถดำเนินการตามวัตถุประสงค์ได้จริง^๔

สิทธิชัย พัฒนสุวรรณ ศึกษาสภาพการทำงานของแรงงานภาคเกษตรกับปัญหาสุขภาพ ในพื้นที่จังหวัดนครปฐม พบเกษตรกรพันธะสัญญาแบบโควต้าในกลุ่มผู้ปลูกอ้อย โดยพบข้อมูลว่า อ้อยเป็นพืชเศรษฐกิจ ที่ใช้ในการผลิตน้ำตาลทรายเพื่อบริโภคภายในประเทศและส่งออกขายในตลาดโลก ผู้ที่จะปลูกอ้อยต้องติดต่อ ขอโควต้าส่งอ้อยเข้าโรงงานที่อยู่ใกล้ไร่อ้อยมากที่สุด เพื่อการจัดการปัจจัยการผลิตให้เพียงพอต่อการใช้ตลอด ฤดูกาลเพาะปลูก และต้องจดทะเบียนเป็นผู้ปลูกอ้อยตามพระราชบัญญัติอ้อยและน้ำตาลทราย พ.ศ. ๒๕๓๗ รวมทั้งจดทะเบียนเป็นสมาชิกสมาคมชาวไร่อ้อยซึ่งบริหารโดยมีกรรมการที่เป็นตัวแทนของเกษตรกรในการเรียกร้อง และต่อรองราคาประกันกับโรงงานเมื่อถึงฤดูหีบอ้อย โดยสมาชิกจะต้องจ่ายเงิน ๒ บาทต่ออ้อย ๑ ตัน เพื่อเป็นค่าใช้จ่าย ในการดำเนินงานของสมาคม เช่น ค่าวิจัย ค่าส่งตัวแทนเข้าไปคุมโรงงานน้ำตาลเพื่อตรวจสอบปริมาณโควต้า ทั้งหมด มีการประชุมสมาชิกปีละ ๑ ครั้ง มีการจัดเลี้ยงและแจกของขวัญแก่สมาชิก “หัวหน้าโควต้าอ้อย” จะทำ สัญญากับโรงงานเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อขอโควต้าส่งอ้อยให้โรงงาน โดยโรงงานจะกำหนดว่าหัวหน้าโควต้า จะส่งอ้อยได้กี่ตัน หากหัวหน้าโควต้าอ้อยต้องการรับเงินทุนในการปลูกอ้อย จะต้องทำสัญญาอีกฉบับหนึ่ง เพื่อขอรับเงินเรียกว่า “เกี้ยว” การรับเงินเกี้ยวจะต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน หัวหน้าโควต้าอ้อยที่มีพื้นที่ปลูกมาก และสามารถเก็บเกี้ยวผลผลิตได้ตามโควต้า จะไม่รับเกษตรกรรายย่อยเข้ามาในโควต้าเนื่องจากมีความยุ่งยาก และมีภาระเพิ่มขึ้น หัวหน้าโควต้าอ้อยที่ได้รับเกี้ยวมาจากโรงงานใดก็มีพันธะสัญญาในการผลิตอ้อยป้อนโรงงานนั้น ซึ่งหากการปลูกอ้อยได้รับความเสียหายหรืออ้อยมีราคาตกต่ำ ชาวไร่ก็จะเป็นหนี้สินโรงงานและตกเป็นเบี้ยล่าง ส่วนหัวหน้าโควต้าอ้อยที่มีเงินทุนและไม่รับเกี้ยวจากโรงงานจะมีอำนาจต่อรองราคากับโรงงาน หากโรงงานไม่ให้เงินพิเศษ ก็มีสิทธิที่จะนำอ้อยในโควต้าไปป้อนให้กับโรงงานอื่นที่ให้เงินพิเศษหรือให้ค่าตอบแทนมากกว่า หัวหน้าโควต้าอ้อย จะเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิต เช่น มีเงินทุน รถไถ รถสิบล้อสำหรับบรรทุกอ้อยป้อนโรงงาน มีที่ดินมาก มีแรงงาน และเป็นแหล่งทุนให้กับ “ลูกไร่” เช่น ให้บริการรถไถปรับพื้นที่ จัดหาแรงงานปลูกอ้อย หาปุ๋ย สารป้องกันและกำจัดวัชพืช การตัดอ้อย การบรรทุกผลผลิตส่งโรงงาน รวมทั้งให้เงินยืมลงทุนโดยจะลงบัญชีไว้ เมื่อลูกไร่ตัดอ้อยส่งโรงงาน และได้รับรายได้ หัวหน้าโควต้าก็จะหักค่าใช้จ่ายทั้งหมดออกก่อน แล้วจึงจะจ่ายเงิน ค่าผลผลิตส่วนที่เหลือให้กับลูกไร่ ในกรณีที่ต้องเสียดอกเบี้ยเงินยืมลงทุน รายได้ที่เกษตรกรที่เป็นลูกไร่ได้รับอาจ ไม่คุ้มทุนทำให้ต้องประสบภาวะหนี้สิน การปลูกอ้อยสมัยก่อนจะใช้วิธีการเอาแรงงาน (ญาติ เพื่อนบ้าน ช่วยกันปลูก) แต่ปัจจุบันรูปแบบการปลูกได้เปลี่ยนแปลงไปใช้วิธีการจ้างแรงงานแทน ส่วนใหญ่เป็นแรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

^๔ จุฬาลักษณ์ ทิวกระโทก, “ปัญหาและความต้องการพัฒนาการประกอบอาชีพปลูกผัก ของเกษตรกร ตำบลบึงบอน อำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี,” *Veridian E-Journal, Silpakorn University ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ* ๘, ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๕๘) : ๗๗๐ - ๗๗๘, file:///C:/Users/USER/Downloads/31331-Article%20Text-82426-1-10-20150710.pdf (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).

การจ้างเป็นการจ้างเหมาต่อไร่ ส่วนการตัดอ้อยเป็นการจ้างตามผลงาน เช่น ๘๐ บาทต่อ ๑๐๐ มัด เป็นต้น แรงงานที่ใช้หัวหน้าโคตัดอ้อยจะให้นายหน้าหามาให้ และจัดสวัสดิการ ได้แก่ ที่พัก ค่าน้ำ ค่าไฟ น้ำดื่มให้ บางรายอาจจัดอาหารให้และมีการจ่ายค่าจ้างล่วงหน้าให้กับแรงงาน^๙

การเลี้ยงสัตว์

ลักษณะของงานเลี้ยงสัตว์ สามารถจำแนกออกเป็น ๒ รูปแบบด้วยกัน คือ การเลี้ยงสัตว์เพื่อจำหน่ายตัวสัตว์ เช่น โคขุน สุกรขุน และไก่เนื้อ เป็นต้น และการเลี้ยงสัตว์เพื่อจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากสัตว์ เช่น โคนม ไก่ไข่ และแกะ เป็นต้น ปัจจุบันการเลี้ยงสัตว์ในประเทศไทยมีการเลี้ยงอย่างเป็นระบบมากขึ้นเพื่อให้ตรงกับความต้องการของตลาด สามารถนำผลผลิตที่ได้ไปแปรรูปเป็นสินค้าอุตสาหกรรมต่อไป สภาพการทำงานและสภาพการจ้างงาน มีการแบ่งหน้าที่ชัดเจนมากขึ้น เช่น การให้น้ำให้อาหาร ทำความสะอาดโรงเรือน ทำความสะอาดตัวสัตว์ แรงงานทุกคนสามารถทำทุกหน้าที่ได้ การทำงานเลี้ยงสัตว์ต้องทำงานประจำทุกชั้นตอนตลอดทั้งปี จึงต้องจ้างงานประจำและได้รับค่าจ้างเป็นเงินเดือน ทั้งนี้อัตราค่าแรงงานไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับประสบการณ์ และความสามารถของแต่ละบุคคล สภาพการทำงานส่วนใหญ่จะทำอยู่ในโรงเรือนยกเว้นสัตว์บางประเภท เช่น โคขุน แกะ เป็ด เป็นต้นที่จะต้องเลี้ยงแบบปล่อยทุ่ง เพราะโดยธรรมชาติเป็นสัตว์ที่ต้องออกเดินกินหญ้า ลงเล่นน้ำ การทำงานอาจต้องทำทั้งกลางวันและกลางคืน เนื่องจากสัตว์เป็นสิ่งมีชีวิตจำเป็นต้องได้รับการดูแลเป็นอย่างดีไม่ให้เกิดความเครียด จำนวนชั่วโมงทำงาน จำนวนวันทำงาน และจำนวนวันหยุดยังไม่แน่นอน ด้านความปลอดภัยและอาชีวอนามัยในการทำงานการทำงานอาจต้องสัมผัสกับสิ่งสกปรกที่เกิดจากมูลสัตว์ และมลภาวะทางกลิ่นพอสสมควร อันตรายที่เกิดจากการทำงานส่วนใหญ่เกิดจากสัตว์ทำร้าย เช่น ชน กัดและจิก เป็นต้น ด้านสวัสดิการที่ให้กับแรงงานส่วนใหญ่จะมีบ้านพักให้ มีน้ำดื่ม และบางแห่งมีอาหารให้ด้วย^{๑๐} สรุปได้ว่าการเลี้ยงสัตว์มีการเลี้ยง ๒ ลักษณะ คือ การเลี้ยงสัตว์ในครัวเรือนเพื่อการบริโภคและจำหน่ายในท้องถิ่นและการเลี้ยงสัตว์ในรูปของการทำฟาร์ม ทั้งระบบฟาร์มที่เกษตรกรเป็นผู้ลงทุนและเลี้ยงเอง และระบบที่ผู้ประกอบการทำสัญญาให้เกษตรกรเจ้าของฟาร์มเป็นผู้เลี้ยงและรับซื้อผลผลิต เพื่อการค้าภายในและต่างประเทศ การเลี้ยงสัตว์ปัจจุบันมีการเลี้ยงที่เป็นระบบมากขึ้นเพื่อสนองความต้องการของตลาด ในส่วนของผู้ประกอบการอาชีพเลี้ยงสัตว์ปัญหาที่พบคือการขาดเงินทุนหมุนเวียนเนื่องจากต้องใช้เงินทุนจำนวนมาก ส่วนแรงงานรับจ้างมีปัญหาเรื่องงานไม่มั่นคง ค่าจ้างต่ำ รายได้ไม่เพียงพอกับการครองชีพต้องทำงานในสภาพแวดล้อมที่สกปรก ส่วนค่ารักษาพยาบาลส่วนใหญ่ลูกจ้างจ่ายเองกรณีเกิดอุบัติเหตุจากการทำงาน ครัวเรือนเกษตรกรบางส่วนจ่ายให้ทั้งหมด ผู้ประกอบการบางส่วนจ่ายให้ทั้งหมด นอกนั้นลูกจ้างจ่ายเอง

^๙ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษา, รายงานการศึกษาระดับปริญญาตรี โครงการประมวลองค์ความรู้ และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแรงงานนอกระบบ (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙), ๔๔ - ๔๖, <http://nlrc.mol.go.th/research/IBNNkm6/00IBNNkm6.pdf> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).

^{๑๐} บริษัท แอ็ดวานซ์ โกลบอล บิซิเนส จำกัด, รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยเรื่อง การคุ้มครองแรงงานในงานภาคเกษตร เสนอต่อ กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน, บทที่ ๔, ๑๒.

หรือจ่ายคนละครึ่ง กรณีแรงงานรับจ้างตายหรือสูญหาย ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่จ่ายค่าชดเชย ในขณะที่ผู้ประกอบการบางส่วนจ่ายให้^{๑๑}

นอกจากนี้ มีข้อมูลปรากฏสภาพการทำงานของแรงงานเลี้ยงสัตว์ ดังนี้

ไพรัช ทองชั้น และคณะ ศึกษาข้อมูล การผลิตไก่เนื้อของเกษตรกรในจังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่า เกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อส่วนใหญ่เป็นเพศชาย สมรสแล้ว อายุเฉลี่ย ๔๖.๙๗ ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษา จำนวนสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย ๔.๑ คน มีแรงงานในครัวเรือนเฉลี่ย ๒.๕๘ คน สมาชิกในครัวเรือน ส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพทำไร่ และเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีตำแหน่งทางสังคมและไม่ได้เป็นสมาชิกของกลุ่มใด ๆ จากข้อมูลส่วนบุคคลแสดงให้เห็นว่าการประกอบอาชีพการเลี้ยงไก่เนื้อมักจะทำควบคู่ไปกับการทำการเกษตรอื่น ๆ ซึ่งอาชีพที่สำคัญ ได้แก่ การทำไร่และทำนาตามลำดับเนื่องจากการเลี้ยงไก่เนื้อมีช่วงระยะเวลาในการเลี้ยง และการพักผ่อน สลับกันทำให้เกษตรกรมีช่วงเวลาว่างจึงมีการประกอบอาชีพอื่นควบคู่กันไปเพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ในครัวเรือน^{๑๒}

ข้อมูลการละเมิดสิทธิแรงงานข้ามชาติ พบว่า แรงงานข้ามชาติในฟาร์มเลี้ยงไก่ถูกละเมิดสิทธิแรงงานอย่างร้ายแรง เนื่องจากต้องทำงานตั้งแต่เวลา ๐๗.๐๐ - ๑๗.๐๐ น. และต้องทำงานล่วงเวลาตั้งแต่เวลา ๑๙.๐๐ - ๐๕.๐๐ น. โดยไม่มีวันหยุดประจำสัปดาห์ และวันหยุดประจำปี ได้รับค่าจ้างวันละ ๒๓๐ บาท และถูกจำกัดสิทธิเสรีภาพในการเดินทาง ออกจากฟาร์มได้เพียงสัปดาห์ละ ๒ ชั่วโมง ซึ่งต้องอยู่ในการควบคุมของผู้แทนนายจ้าง ตลอดเวลา โดยนายจ้างได้ยึดเอกสารประจำตัวของแรงงาน ไม่อนุญาตให้ถือเอกสารประจำตัวด้วยตนเอง ทั้งนี้ยังมีการหักค่าเช่าห้องพักอีกคนละ ๑,๖๐๐ บาท หักค่าน้ำ-ค่าไฟ ไม่มีประกันสังคม และไม่มีค่าล่วงเวลา^{๑๓}

^{๑๑} มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษา, รายงานการศึกษานโยบายบัณฑิตศึกษา, โครงการประมวลองค์ความรู้ และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแรงงานนอกระบบ, ๕๖ - ๕๗.

^{๑๒} ไพรัช ทองชั้น และคณะ, “การผลิตไก่เนื้อของเกษตรกรในจังหวัดเพชรบูรณ์ Broiler Production by Farmers in Phetchabun Province” (การจัดประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ ๔ The 4th STOU Graduate Research Conference), https://www.stou.ac.th/thai/grad_stdy/masters/%E0%B8%9D%E0%B8%AA%E0%B8%AA/research/4nd/FullPaper/ST/Oral/O-ST%20063%20%E0%B8%99%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B9%84%E0%B8%9E%E0%B8%A3%E0%B8%B1%E0%B8%8A%20%E0%B8%97%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%82%E0%B8%B1%E0%B8%99.pdf (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).

^{๑๓} ผู้จัดการออนไลน์, “เครือข่ายแรงงานข้ามชาติร้อง กสม. บริษัทเลี้ยงไก่ส่งเบทาโกรละเมิดสิทธิ ๑๔ พม่า,” MGR online, <https://mgronline.com/politics/detail/9590000067690> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).

การทำประมง

การทำประมง หมายถึง กิจกรรมเชิงเศรษฐกิจในการจับ ดัก ล่อ ทำอันตราย ฆ่า หรือเก็บสัตว์น้ำที่ยังมีชีวิตอยู่ในที่จับสัตว์น้ำซึ่งเจริญเติบโตโดยธรรมชาติ และไม่เป็นของบุคคลหนึ่งบุคคลใด ด้วยเครื่องมือทำการประมงเพื่อนำมาบริโภค ขาย หรือนำมาแปรรูป ฯลฯ ทั้งนี้ไม่รวมการจับสัตว์น้ำเพื่อการแข่งขัน การทดลอง การกีฬา หรือเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ^{๑๔}

การประกอบอาชีพประมงส่วนใหญ่ จำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ^{๑๕}

๑) การทำประมงทะเล

๑.๑) ประมงชายฝั่งหรือประมงพื้นบ้าน เป็นวิถีชีวิตที่เรียบง่าย เป็นการทำงานของคนในพื้นที่ยังมีกิจการของตนเอง โดยใช้เครื่องมือพื้นบ้านออกจับปลาในตอนเช้าและกลับเข้าฝั่งในตอนเย็น หรือออกเรือในตอนเย็นและกลับเข้าฝั่งในตอนเช้า รวมทั้งพวกวางหลักหอยแมลงภู่หรือทำฟาร์มหอยนางรมในทะเลน้ำตื้นด้วย แรงงานที่ใช้จะเป็นแรงงานในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่

๑.๒) ประมงน้ำลึก การเดินเรือเพื่อออกไปจับปลาในทะเลน้ำลึกใช้เวลาประมาณ ๗ - ๑๐ วัน เจ้าของเรือจะมอบให้ไต๋กั้ง(นายเรือ)พร้อมกับลูกเรือออกหาปลา โดยให้ไต๋กั้งมีอำนาจบังคับบัญชาทุกอย่างบนเรือ งานบนเรือ ได้แก่ การวางอวน การลากอวน ทำความสะอาดเรือ ดำน้ำเพื่อแกะอวน ขนปลา ฯลฯ

๒) การทำประมงน้ำจืด

๒.๑) การจับสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น แม่น้ำลำคลอง หนอง บึง ต่าง ๆ ลักษณะเป็นการทำประมงด้วยตนเองมากกว่าการจ้างงาน การออกจับปลาอาจเป็นตอนเช้า ตอนเย็นหรือตอนกลางคืนก็ได้ การเกิดอันตรายจากเรือล่มมีไม่มากนัก เพราะชาวประมงมีความชำนาญในการใช้เรือหาปลาเป็นอย่างดี

๒.๒) การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หมายถึงการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในบริเวณน้ำเค็มหรือน้ำกร่อยและน้ำจืด โดยมีการควบคุมซึ่งอาจให้อาหารหรือไม่ก็ได้ (เลี้ยงแบบธรรมชาติ) การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำบริเวณชายฝั่งทะเลหรือชายฝั่งแม่น้ำลำคลอง เชื้อน เกษตรกรอาจจะต้องเข้าไปครอบครองพื้นที่หนึ่งโดยไม่คำนึงถึงกรรมสิทธิ์ในการครอบครองแต่อย่างใด และมีการเตรียมพื้นที่หรือสร้างอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เช่น บ่อ กระชัง แพน และคอก เป็นต้น การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเป็นวิธียุคใหม่ที่พัฒนาขึ้นมา เนื่องจากสัตว์น้ำตามธรรมชาติมีจำนวนไม่เพียงพอต่อการบริโภค สัตว์น้ำที่นิยมเลี้ยงกันมาก ได้แก่ กุ้งทะเล ปลาทะเลบางชนิด หอยทะเล ปูทะเล กุ้งน้ำจืด และปลาน้ำจืดที่นิยม ได้แก่ ปลาดุก ปลาช่อน ปลานิล และปลาสวาย

^{๑๔} บริษัท แอ็ดวานซ์ โกลบอล บิซิเนส จำกัด, รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยเรื่อง การคุ้มครองแรงงานในงานภาคเกษตร เสนอต่อ กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน, บทที่ ๔, ๑๔.

^{๑๕} มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษา, รายงานการศึกษาระดับปริญญาตรี โครงการประมวลองค์ความรู้ และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแรงงานนอกระบบ, ๕๙.

ผลการศึกษาของ บริษัท แอ็ดวานซ์ โกลบอล บิซิเนส จำกัด ระบุว่า ลูกจ้างในสาขาประมงส่วนใหญ่เป็นชายและได้รับการว่าจ้างในลักษณะชั่วคราว ส่วนลูกจ้างหญิงจะปฏิบัติงานในงานเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ และมีเพียงจำนวนน้อยที่ทำงานกะกลางคืน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการให้อาหารสัตว์ มีการเพาะเลี้ยงและกิจกรรมการจับขาย น้ำหนักในการยก แบก หาม ของแรงงานหญิงไม่เกิน ๕๐ กิโลกรัม ส่วนแรงงานเด็กในสาขาประมงมีน้อยมาก สำหรับอัตราค่าจ้างประมาณ ๑๑๙ บาทต่อวัน ส่วนฟาร์มเพาะเลี้ยงเชิงการค้าอัตราค่าจ้างอยู่ระหว่าง ๑๐๐ - ๔๗๕ บาทต่อวันขึ้นกับชนิดของงาน ผลการสำรวจพบว่าในฟาร์มประมงส่วนใหญ่ไม่มีการทำงานล่วงเวลาหรือทำงานในวันหยุด และลูกจ้างจำนวนหนึ่งเจ็บป่วยจากมลภาวะและสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสมในการทำงาน กรณีเจ้าของฟาร์ม (เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ) จะจัดให้เฉพาะลูกจ้างประจำ ซึ่งต้องอยู่เฝ้าบ่อปลาหรือนากุ้งตลอดทั้งปี ประกอบด้วย บ้านพัก น้ำดื่ม อาหาร ห้องน้ำ ห้องสุขา ส่วนการรักษาพยาบาลกรณีประสบอุบัติเหตุจากการทำงาน คริวเรือนเกษตรจ่ายให้บางส่วน ผู้ประกอบกิจการจ่ายให้บางส่วน นอกนั้นลูกจ้างจ่ายเองหรือจ่ายคนละครั้ง ในกรณีลูกจ้างสูญหายหรือตาย นายจ้างบางส่วนที่จ่ายเงินช่วยเหลือให้จำนวนหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะจ่ายเงินชดเชยจำนวนมากหรือน้อยขึ้นกับฐานะและความพอใจของนายจ้าง สภาพปัญหาและความต้องการในการประกอบอาชีพ ปัญหาของแรงงานประมงส่วนใหญ่คือเรื่องการเอารัดเอาเปรียบค่าจ้างและใช้แรงงานหนัก ส่วนคริวเรือนเกษตรที่ประกอบอาชีพประมงต้องการให้รัฐช่วยเหลือเรื่องราคาผลผลิตมากกว่าเรื่องแรงงาน^{๑๖}

การป่าไม้

ปัจจุบันงานป่าไม้มีเพียงการปลูกสร้างสวนป่า เนื่องจากในอดีตมีผู้บุกรุกทำลายป่าและประกอบอาชีพเก็บของป่าออกมาจำหน่ายจำนวนมาก ส่งผลให้ทรัพยากรป่าไม้ของไทยลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ทำให้รัฐบาลประกาศปิดป่า พืชที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นไม้ยืนต้นที่เจริญเติบโตเร็ว เช่น ยูคาลิปตัส สน และสักทอง เป็นต้น การเก็บเกี่ยวผลผลิตใช้วิธีตัดโค่นต้นไม้ที่ปลูกไปจำหน่าย เกษตรกรที่ทำอาชีพปลูกสร้างสวนปามีจำนวนค่อนข้างน้อย เนื่องจากเป็นพืชที่ให้ผลตอบแทนช้า ส่วนใหญ่เจ้าของสวนป่าจะเป็นผู้ที่มีฐานะดีมีที่ดินจำนวนมากก็จะปลูกสร้างสวนป่าไว้เพื่อไม่ให้ที่ดินรกร้างว่างเปล่า เจ้าของสวนป่าส่วนใหญ่จะจ้างเกษตรกรให้มาคอยดูแลระยะแรก ๆ ที่เริ่มปลูก ฝั่ไม่ให้เกิดเพลิงไหม้ หรือถูกลักลอบขโมยตัดไม้เท่านั้น ในด้านการจ้างงานเจ้าของสวนป่าจะจ้างแรงงานในขั้นตอนการเตรียมดิน การปลูก และการเก็บเกี่ยวผลผลิต ลักษณะการว่าจ้างจะตกลงกันด้วยวาจา รูปแบบการจ้างอาจเป็นลักษณะการจ้างเป็นครั้งคราว รายวัน หรือจ้างเหมา อัตราค่าแรงงานไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับสภาพท้องถิ่น ส่วนสภาพการทำสวนป่าจะต้องทำงานกลางแจ้ง จำนวนชั่วโมงทำงานต่อวัน จำนวนวันทำงานและวันหยุดไม่แน่นอน การทำงานไม่เร่งรีบ ทำงานไปเมื่อเหนื่อยหรืออากาศร้อนจัดก็หยุดพัก และเมื่อหายเหนื่อยก็กลับไปทำงานใหม่ การทำงานในขั้นตอนการเตรียมดิน และการปลูกจะต้องสัมผัสกับความสกปรกจากดิน อันตรายที่เกิดจากการทำสวนปามีค่อนข้างน้อย ส่วนใหญ่จะถูกสัตว์มีพิษกัด ต่อย เช่น งู ตะขาบ แมงป่องและแมลงอื่น ๆ เป็นต้น ส่วนใหญ่

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, ๖๒ - ๖๕.

ไม่มีการใช้สารเคมี อุบัติเหตุที่พบจะอยู่ในขั้นตอนการเก็บเกี่ยวผลผลิต เพราะต้องใช้เครื่องมืออุปกรณ์หลากหลายประเภท เช่น เลื่อยไฟฟ้า รถยก รถบรรทุก เป็นต้น และในด้านสวัสดิการจะมีบ้านพักให้เกษตรกรที่ดูแลสวนป่า^{๑๗}

สภาพปัญหาการทำงาน การทำสวนป่าไม่นิยมจ้างลูกจ้างประจำ โดยจะใช้แรงงานจำนวนมากในช่วงต้นของการเพาะปลูก เมื่อกว่าไม้เจริญเติบโตแล้วก็ปล่อยให้เติบโตตามธรรมชาติ แรงงานรับจ้างจึงมักเป็นกลุ่มเดียวกับกลุ่มผู้ที่มีอาชีพเพาะปลูก จึงไม่อาจกล่าวได้ว่ามีอาชีพทำสวนป่า ในขณะที่งานในท้องถิ่นบางช่วงเวลาจะหางานทำได้ยากทำให้ต้องเข้าไปหางานทำในเมือง แรงงานรับจ้างทำสวนป่าจึงมีรายได้ไม่มั่นคงและไม่เพียงพอกับค่าครองชีพปัจจุบัน ด้านการรักษาพยาบาลกรณีเจ็บป่วยทั่วไปลูกจ้างออกเอง กรณีประสบอุบัติเหตุจากการทำงาน ครว้เรือนเกษตรบางส่วน และผู้ประกอบการบางส่วนจ่ายให้ทั้งหมด ในขณะที่ครว้เรือนเกษตรบางส่วน และผู้ประกอบการบางส่วนแบ่งจ่ายคนละครั้งกับลูกจ้าง ส่วนกรณีลูกจ้างตายหรือสูญหาย ครว้เรือนเกษตรประมาณครึ่งหนึ่งจ่ายค่าชดเชยให้ ในขณะที่ผู้ประกอบการเพียงบางส่วนเท่านั้นที่จ่ายค่าชดเชยให้^{๑๘}

การทำนาเกลือ

การทำนาเกลือเป็นการผลิตเกลือทะเลโดยการนำน้ำทะเลขึ้นมาตากแดดให้ตกผลึกเป็นเกลือ ผลการศึกษาของ บริษัท แอ็ดวานซ์ โกลบอล บิซิเนส จำกัด ศึกษาพบว่า ลูกจ้างนาเกลือส่วนใหญ่เป็นชาย การจ้างงานจะจ้างเป็นครั้งคราวติดต่อกัน ปีละไม่ต่ำกว่า ๖ เดือน ชั่วโมงการทำงานวันละ ๘ ชั่วโมง การยก แบก หาบ หาม เกิน ๕๐ กิโลกรัม ทั้งชายและหญิง ส่วนเด็กไม่เกิน ๑๕ กิโลกรัม อัตราค่าจ้างจะแตกต่างกันออกไปตามกิจกรรมของงานระหว่าง ๔,๖๐๐ - ๖,๐๐๐ บาทต่อเดือน ในขณะที่แรงงานชั่วคราวได้รับค่าจ้างวันละ ๑๘๘ - ๒๑๔ บาท ความปลอดภัยในการทำงานมีมากกว่าการเกษตรสาขาอื่น เพราะไม่ต้องใช้สารเคมีหรือเครื่องจักรใดๆ นอกจากเครื่องสูบน้ำ เครื่องป้องกันอันตรายมีเพียงเครื่องป้องกันแดดซึ่งลูกจ้างหามาเอง เจ้าของนาเกลือจะจัดสวัสดิการให้เฉพาะลูกจ้างที่เป็นแรงงานประจำ ซึ่งต้องอยู่ใฝ่านาเกลือตลอดช่วงฤดูการทำนาเกลือประมาณ ๖ เดือน ประกอบด้วย บ้านพัก น้ำดื่ม อาหาร ห้องน้ำ ห้องส้วม ส่วนการรักษาพยาบาลถ้าเจ็บป่วยเล็กน้อยลูกจ้างก็ไปหาหมอที่สถานอนามัย หากเป็นมากเจ้าของนาเกลือจะช่วยค่ารักษาพยาบาลให้ส่วนหนึ่ง สำหรับสวัสดิการอื่น เช่น ร้านค้าสวัสดิการ เครื่องแบบ จัดให้เล็กน้อยตามความจำเป็นเพราะแรงงานประจำมีน้อย และมีการจัดรถรับ-ส่งลูกจ้างชั่วคราวในช่วงที่ต้องใช้แรงงานในการทำงานมาก เช่น ช่วงการรื้อเกลือ ขนเกลือ เป็นต้น ในกรณีลูกจ้างตาย นายจ้างบางส่วนจ่ายให้ส่วนหนึ่งมากขึ้นกับฐานะและความพอใจของนายจ้าง การทำนาเกลือไม่มีการใช้สารเคมี เครื่องจักรที่ใช้มีเพียงเครื่องสูบน้ำ จึงเป็นอาชีพที่มีความปลอดภัยสูง ถึงแม้จะต้องทำงานท่ามกลางแสงแดดที่ร้อนจ้า แต่ก็ไม่อันตรายนัก เพราะไม่ได้ทำงานตลอดทั้งวัน อีกทั้งอากาศริมทะเลเป็นอากาศบริสุทธิ์ น้ำหนักเกลือ

^{๑๗} บริษัท แอ็ดวานซ์ โกลบอล บิซิเนส จำกัด, รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยเรื่อง การคุ้มครองแรงงานในภาคเกษตร เสนอต่อ กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน, บทที่ ๔, ๑๙ - ๒๐.

^{๑๘} มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษา, รายงานการศึกษาระดับสมบูรณ์ โครงการประมวลองค์ความรู้ และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแรงงานนอกระบบ, ๖๙.

ที่แรงงานยกแต่ละเที่ยวไม่เกินมาตรฐานแรงงานที่กำหนดห้ามเกิน ๕๐ กิโลกรัม และในนาเกลือไม่มีมลพิษจากน้ำขัง น้ำเสีย สภาพปัญหาจากการทำงาน พบว่าครัวเรือนเกษตรกรและผู้ประกอบการมีปัญหาขาดแคลนแรงงาน ขาดความรู้ความเข้าใจในการบริหารจัดการฟาร์มสมัยใหม่ ขาดแคลนแรงงาน และแรงงานเข้า-ออกงานบ่อย ราคาผลผลิตตกต่ำ และมีปัญหาด้านการตลาด ส่วนแรงงานรับจ้างให้ข้อมูลว่ามีปัญหาการว่างงานตามฤดูกาล และงานในท้องถิ่นหายาก รายได้ไม่เพียงพอต่อการครองชีพ รายได้ไม่มั่นคงและขาดสวัสดิการ^{๑๙}

บริษัท เอ็กเซลเลนท์ บิสเนส แมเนจเม้นท์ จำกัด ได้สรุปผลการสำรวจการจ้างงานในกิจการ ทำนาเกลือว่า ผู้ประกอบการนาเกลือส่วนใหญ่จะใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลักและจ้างแรงงานในบางขั้นตอนการผลิตตามความจำเป็นเท่านั้น ลักษณะการจ้างงานซึ่งเป็นแบบไม่ต่อเนื่องและไม่มีกรจ้างงานระยะยาว การจ้างงานมีลักษณะเป็นช่วงๆ มีจำนวนน้อยที่จ้างต่อเนื่องเกิน ๖ เดือนขึ้นไป และงานในบางขั้นตอน เช่น การรื้อเกลือ และการขนเกลือ ส่วนใหญ่จะเป็นการจ้างเหมาผ่านหัวหน้ากลุ่ม มีลักษณะเป็นการจ้างทำของมากกว่าการจ้างแรงงาน ลูกจ้างส่วนใหญ่ทำงานวันละไม่เกิน ๘ ชั่วโมง มีเวลาพักวันละ ๑ ชั่วโมงขึ้นไป ไม่มีการกำหนดวันหยุด วันลา แต่ลูกจ้างสามารถหยุดได้เพียงบอกกล่าวด้วยวาจา กรณีเป็นลูกจ้างรายเดือนจะไม่ถูกหักค่าจ้าง ไม่มีการทำงานล่วงเวลา เนื่องจากการทำนาเกลือไม่สามารถทำงานในเวลากลางคืน ค่าจ้างที่จ่ายมีทั้งรายวัน รายเดือน หรือเมื่อเสร็จงาน และได้รับเป็นลำไฟ (ได้ค่าแรงเป็นเกลือ) เป็นต้น ส่วนใหญ่จะได้รับค่าจ้างสูงกว่าอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ ส่วนสภาพแวดล้อมในการทำงานต้องทำงานกลางแจ้งและในน้ำทะเลที่มีความเค็มสูง อุบัติเหตุและโรคจากการทำงานมีน้อย ไม่รุนแรง เนื่องจากการใช้เครื่องจักรน้อย ใช้แรงงานเป็นหลัก ลูกจ้างส่วนใหญ่ใส่เสื้อผ้าป้องกันแดด แต่ยังคงขาดอุปกรณ์ป้องกันความเค็มของน้ำทะเล เช่น รองเท้าบูต ถุงมือยาง เป็นต้น ลูกจ้างไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองกับนายจ้างมีเพียงการรวมกลุ่มเพื่อรับงานรับจ้างทั่วไป งานทำนาเกลือ พบว่าส่วนใหญ่มีสวัสดิการน้ำสะอาดสำหรับดื่ม เนื่องจากนายจ้าง / ผู้ประกอบการนาเกลือเป็นเกษตรกรผู้มีรายได้น้อย ไม่สามารถจัดสวัสดิการได้มาก แรงงานส่วนใหญ่ใช้บริการบัตรประกันสุขภาพถ้วนหน้า^{๒๐}

นอกจากนี้ ยังมีข้อมูลการศึกษาในเรื่องสภาพการทำงานของแรงงานภาคการเกษตรในแต่ละสาขาเชิงเปรียบเทียบลักษณะการทำงานในแต่ละสาขา ดังนี้^{๒๑}

โสภิต ทองปาน ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ศึกษาพบว่า เกษตรกรเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตของตนเองแล้วมักไปรับจ้างทำงานในภาคเกษตรกรรมซึ่งมักมีวันและเวลาการทำงานไม่แน่นอน สภาพภาพของเกษตรกร

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, ๗๒ - ๗๔.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, ๗๒ - ๗๓.

^{๒๑} บริษัท เอ็กเซลเลนท์ บิสเนส แมเนจเม้นท์ จำกัด, รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบและแนวทางการส่งเสริมการจัดสวัสดิการแรงงานสำหรับแรงงานในงานเกษตรกรรม เสนอต่อกรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน (กรุงเทพฯ, ๒๕๕๒), บทที่ ๒, ๑๔ - ๑๙.

อาจสลับกันระหว่างการเป็นเกษตรกรอิสระและเกษตรกรรับจ้าง นอกจากนี้แรงงานหญิงและชายได้รับค่าจ้างไม่เท่ากัน การจ่ายค่าจ้างในงานเพาะปลูกมีลักษณะเป็นค่าจ้างรายวัน ในขณะที่ในกิจการเลี้ยงสัตว์จ่ายค่าจ้างเป็นรายเดือน สภาพการทำงานส่วนใหญ่ไม่มีความมั่นคง และยังมีปัญหาความปลอดภัยในการทำงาน ความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างการทำงานของแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรกรรม และแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม โดยเฉพาะในกลุ่มเพาะปลูกก็คือ การว่างงานตามฤดูกาล หรือปัญหาการทำงานมีน้อยในฤดูแล้ง เพราะการเพาะปลูกต้องอาศัยธรรมชาติ ภาวะการว่างงานตามฤดูกาลในภาคเกษตรกรรมเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้อาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคเกษตรกรรมในเมืองบางอาชีพ เช่น การค้าขนาดเล็ก การขนส่ง และรับจ้างทั่วไปมีการขยายตัวในช่วงนอกฤดูกาล เกษตรแรงงานรับจ้างทำการเกษตรส่วนใหญ่มีการศึกษาต่ำ กว่าร้อยละ ๘๐ มีการศึกษาไม่เกินประถมศึกษาตอนปลาย เกษตรกรส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า ๔๐ ปี การศึกษาที่ต่ำเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรตกอยู่ในภาวะความยากจนเนื่องจากขาดความรู้ และเมื่อผนวกเข้ากับการขาดทักษะในการประกอบอาชีพ ก็ทำให้เกษตรกรตกอยู่ในภาวะที่เสียเปรียบมากขึ้น

กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน ได้สำรวจข้อมูลเกี่ยวกับสภาพการจ้างงานและปัญหาแรงงานในภาคเกษตรกรรมทุกประเภทในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ เช่น ในกิจการเพาะปลูก การจ้างงานมักเป็นการจ้างเหมาหรือจ้างรายวัน ในขณะที่กิจการเลี้ยงสัตว์มีการจ้างประจำรายเดือนมากกว่าเป็นรูปแบบอื่น โดยทั่วไปอัตราค่าจ้างของแรงงานชายสูงกว่าแรงงานหญิงและอัตราค่าจ้างแตกต่างกันตามประเภทกิจการ เช่น กิจการเพาะปลูก ลูกจ้างส่วนใหญ่ได้รับอัตราค่าจ้างวันละไม่เกิน ๕๐ บาท ส่วนในกิจการเลี้ยงสัตว์ค่าจ้างส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง ๕๐ - ๑๐๐ บาท สภาพการทำงานของลูกจ้างยังขาดความปลอดภัยและความมั่นคงในการทำงาน และพบว่า แรงงานเกษตรสาขาเลี้ยงสัตว์มีปัญหาด้านอาชีวอนามัย เนื่องจากต้องทำงานในสภาพแวดล้อมที่ต้องสัมผัสกับสิ่งสกปรกที่เกิดจากมูลสัตว์ และมีมลภาวะทางกลิ่น มีอันตรายจากการถูกสัตว์ทำร้าย และเสี่ยงต่อการเกิดโรคที่มีสัตว์เป็นพาหะ ในส่วนของสวัสดิการแรงงาน คริวเรือนเกษตรกรจะจัดน้ำดื่มให้ลูกจ้าง ส่วนผู้ประกอบการจะจัดสวัสดิการแรงงานในระดับพอเพียง ได้แก่ น้ำดื่ม ห้องส้วม อาหารที่ถูกต้องสุขลักษณะ ปัจจัยปฐมพยาบาล ที่พัก แต่ค่ารักษาพยาบาลลูกจ้างส่วนใหญ่ต้องจ่ายเองเมื่อเกิดอุบัติเหตุในการทำงาน โดยมีนายจ้างในครัวเรือนเกษตรกร ร้อยละ ๔๐.๓ จ่ายค่ารักษาพยาบาลให้ทั้งหมด ผู้ประกอบการร้อยละ ๔๕.๘๖ จ่ายให้ทั้งหมด นอกนั้นลูกจ้างจ่ายเอง หรือจ่ายคนละครึ่งกรณีแรงงานรับจ้างตายหรือสูญหาย

ภัทรพร พินิจพลนิกร ศึกษาปัญหาการคุ้มครองแรงงานในภาคเกษตรกรรม กรณีการเลี้ยงไก่ในจังหวัดฉะเชิงเทราในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ พบว่างานเกษตรกรรมไม่สามารถกำหนดเวลาในการทำงานได้แน่นอนตายตัว แรงงานทุกคนต้องทำงานในตำแหน่งเดียวกัน คือตำแหน่งคนงาน โดยได้รับค่าจ้างในอัตราค่อนข้างต่ำ แต่งานที่ทำไม่ใช่งานหนักและมีความเสี่ยง

กรมสวัสดิการและการคุ้มครองแรงงานได้ศึกษาเรื่อง “สภาพการจ้างการทำงาน และปัญหาแรงงานในภาคเกษตรกรรม ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ปรากฏข้อมูล ดังนี้

(๑) การจ้างแรงงานในภาคเกษตร แบ่งเป็น ๓ ลักษณะ คือ การจ้างแบบรายวัน แบบรายเดือน และแบบเหมาจ่าย ในการเหมาจ่ายมีทั้งเหมาตามปริมาณงานที่ต้องการผลสำเร็จ และเหมาจ่ายในลักษณะที่ใช้ผลสำเร็จเป็นเกณฑ์คำนวณค่าจ้างเป็นรายวัน รายเดือน รายปี หรือคำนวณแบ่งตามผลงานที่ทำได้โดยการแบ่งเปอร์เซ็นต์ตามที่ตกลงกัน การว่าจ้างส่วนใหญ่ตกลงกันด้วยวาจามากกว่าการทำเป็นลายลักษณ์อักษร โดยมีการตกลงเกี่ยวกับค่าจ้าง การจ่ายค่าจ้าง ชั่วโมงการทำงานและหน้าที่หลักของลูกจ้าง เป็นต้น

กิจการเลี้ยงสัตว์ มีการจ้างเป็นรายเดือนมากกว่ารายวัน เนื่องจากลักษณะงานค่อนข้างจะแน่นอนและมีระยะเวลาการจ้างเป็นส่วนใหญ่ งานเลี้ยงสัตว์สามารถว่าจ้างงานได้ตลอดปี

(๒) การจ้างแรงงานแบบครั้งคราวส่วนใหญ่เกิดขึ้นในขั้นตอนเตรียมการ เช่น การปลูกพืช การสร้างโรงเรือน โดยมีระยะเวลาการจ้าง ๓ - ๖ เดือน สำหรับการจ้างแบบประจำส่วนใหญ่อยู่ในขั้นตอนการดูแลบำรุงรักษา กำจัดวัชพืช ใส่ปุ๋ย ให้อาหาร และฉีดวัคซีนแก่สัตว์เลี้ยง โดยมีระยะเวลา ๖ เดือน ขึ้นไป

(๓) ค่าแรงงานในภาคเกษตรจะแตกต่างกันตามเพศ ภูมิภาค และเขตชุมชน ค่าจ้างแรงงานชายจะสูงกว่าค่าจ้างแรงงานหญิง ในภาคใต้มีการจ่ายค่าจ้างสูงสุด และภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการจ่ายค่าจ้างต่ำที่สุด

(๔) การว่าจ้างงานของผู้ประกอบกิจการขนาดใหญ่ โดยเฉพาะในกิจการเลี้ยงสัตว์มักจะมีการกำหนดให้มีวันหยุดและสวัสดิการแรงงาน เช่น ค่าอาหาร สถานที่พัก และการรักษาพยาบาล เป็นต้น ให้แก่ลูกจ้างด้วย

(๕) สภาพการทำงานของกิจการเพาะปลูก แรงงานส่วนใหญ่ทำงานอยู่ในที่โล่งแจ้งหรือกลางแจ้ง สำหรับกิจการเลี้ยงสัตว์แรงงานส่วนใหญ่จะอยู่ภายในอาคารหรือในที่ร่ม และสำหรับกิจการเลี้ยงสัตว์น้ำ แรงงานจะทำงานอยู่ทั้งในที่ร่มและกลางแจ้ง ในการทำงานมักจะมีระยะเวลาทำงานที่ยาวนาน ตั้งแต่เช้ามีดไปจนถึงเย็นค่าขึ้นอยู่กับลักษณะงานและไม่ได้กำหนดเวลาไว้แน่นอนซึ่งแตกต่างจากการทำงานในภาคอุตสาหกรรม

(๖) การทำงานล่วงเวลาในกิจการเพาะปลูกไม่สามารถแยกออกจากการทำงานปกติได้ เนื่องจากลักษณะการทำงานที่ต้องทำต่อเนื่องไปจนเสร็จในแต่ละขั้นตอนทำให้มีแรงงานจำนวนน้อยได้รับค่าล่วงเวลา สำหรับวันหยุดการทำงานในภาคเกษตรกรรมส่วนใหญ่ทำงานตามฤดูกาลและลูกจ้างทำงานทุกวันในช่วงเวลาดังกล่าวโดยไม่มีวันหยุดในแต่ละสัปดาห์ มีลูกจ้างแบบประจำ ซึ่งมีจำนวนน้อยเท่านั้นที่ได้รับวันหยุดประจำสัปดาห์ โดยได้รับค่าจ้างตามปกติ แต่ต้องมีการแจ้งล่วงหน้าและหมุนเวียนวันหยุด

กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานได้ศึกษาภาพรวมของการคุ้มครองแรงงานภาคเกษตรกรรมในประเทศไทยเกี่ยวกับสภาพการทำงาน สภาพการจ้างงาน สภาพความเป็นอยู่ ความปลอดภัยอาชีวอนามัย สภาพแวดล้อมในการทำงาน มาตรฐานแรงงาน และปัญหาอุปสรรคในสถานประกอบกิจการภาคเกษตรกรรม ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ พบว่า งานเกษตรกรรมเป็นงานซึ่งเสี่ยงต่ออันตรายสูงเป็นลำดับสามของอาชีพ อันตรายสูงรองจากงานเหมืองแร่และงานก่อสร้าง มีลูกจ้างภาคเกษตรกรรมที่ต้องบาดเจ็บและเสียชีวิตในแต่ละปีเป็นจำนวนมากจากอุบัติเหตุจากการใช้เครื่องจักรกลการเกษตร สารเคมีและสภาพแวดล้อมในการทำงาน เช่น อากาศร้อน สกปรก

สภาพพื้นที่ขรุขระ รก เสี่ยงต่อการถูกสัตว์เลื้อยคลานหรือแมลงกัดต่อย ไม่มีอุปกรณ์ป้องกันอันตรายส่วนบุคคล รวมทั้งขาดความรู้ในการทำงานเกี่ยวกับสารเคมีที่จะทำให้ตนเองมีความปลอดภัย นอกจากนี้ยังพบว่า

(๑) การเพาะปลูก มักจะจ้างแรงงานชายอายุระหว่าง ๓๑ - ๔๐ ปี โดยส่วนใหญ่เป็นการจ้างแบบชั่วคราว โดยการตกลงด้วยวาจาและจ่ายค่าจ้างเป็นรายวัน มีการทำงาน ๘ ชั่วโมงต่อวัน โดยมีเวลาพักกลางวัน ๑ ชั่วโมง และทำงาน ๕ - ๖ วันต่อสัปดาห์ โดยปกติจะพำนักอาศัยในบ้านของตนเองหรือของบิดามารดา แต่มีบางส่วนที่พักในที่พักอาศัยที่นายจ้างจัดไว้ให้ นายจ้างมีการจัดหาน้ำดื่ม อาหารและห้องสุขาไว้ให้แก่ลูกจ้าง หากเจ็บป่วยหรือบาดเจ็บ ลูกจ้างส่วนใหญ่ต้องจ่ายค่าใช้จ่ายเอง ในการทำงานมีการใช้สารเคมีอย่างแพร่หลาย แต่นายจ้างส่วนใหญ่ไม่ได้จัดหาอุปกรณ์ป้องกันอันตรายส่วนบุคคลให้แก่ลูกจ้าง

(๒) การเลี้ยงสัตว์ การจ้างงานมักกระทำโดยวาจา มีทั้งการจ้างแบบรายเดือนและแบบรายวัน ลูกจ้างส่วนใหญ่ทำงานวันละ ๘ ชั่วโมง และมีเวลาหยุดพักกลางวัน ๑ ชั่วโมง ทำงาน ๖ - ๗ วันต่อสัปดาห์ ส่วนใหญ่ไม่มีวันหยุดประจำปี แรงงานร้อยละ ๕๐ ได้หยุดงานตามเทศกาลสำคัญและได้ทำงานโดยไม่ต้องตากแดด มีการจัดสวัสดิการแรงงานพื้นฐานที่จำเป็นให้แก่ลูกจ้างอย่างพอเพียง ยกเว้นเครื่องแบบชุดทำงาน

(๓) การประมง มักจะจ้างแรงงานชายเป็นส่วนใหญ่ในลักษณะการว่าจ้างแบบชั่วคราว ไม่มีการว่าจ้างแรงงานหญิงในงานประมงทะเล มีการว่าจ้างแรงงานหญิงให้ทำงานในงานเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การให้อาหารสัตว์ที่เพาะเลี้ยงและการจับขาย แทบจะไม่มีการจ้างแรงงานเด็กเพื่อทำงานประมง การใช้แรงงานต่างด้าวในงานประมงทำให้นายจ้างสามารถจ่ายค่าจ้างในอัตราที่ต่ำได้และเลือกใช้แรงงานต่างด้าวได้เพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย มีการจัดสวัสดิการแรงงานด้านน้ำดื่มและอาหารให้ลูกจ้างอย่างเพียงพอ แต่ยังขาดการจัดสวัสดิการแรงงานเกี่ยวกับที่พักอาศัย ห้องสุขา การปฐมพยาบาล ที่รับประทานอาหาร และที่เก็บอาหาร

(๔) การทำป่าไม้ ลูกจ้างทั้งหมดเป็นลูกจ้างชั่วคราวถูกว่าจ้างเมื่อต้องการใช้แรงงานเป็นครั้งคราวเท่านั้น เช่น การกำจัดวัชพืช การทำแนวป้องกันไฟป่า เป็นต้น แต่ในสวนป่าขนาดใหญ่บางแห่งมีการจ้างลูกจ้างทำงานประจำบ้างเพื่อทำงานปลูกพืชแซมตลอดปี การจ่ายค่าจ้างมีทั้งที่เป็นแบบรายวัน รายคาบ และรายเดือน มีการทำงาน ๘ ชั่วโมงต่อสัปดาห์ และมีเวลาพักกลางวัน ๑ ชั่วโมง ทำงาน ๕-๖ วันต่อสัปดาห์ มีลูกจ้างบางส่วนทำงานโดยไม่มีวันหยุดเพราะระบบการจ่ายค่าจ้างเป็นรายวัน ลูกจ้างไม่มีสิทธิหยุดพักผ่อนประจำปีหรือวันลาต่าง ๆ แต่มีบางส่วนได้หยุดงานตามเทศกาล

(๕) การทำนาเกลือ มีลูกจ้างจำนวน ๙ - ๓๔ คนทำงานในแต่ละนาเกลือ ลูกจ้างส่วนใหญ่เป็นเพศชาย ลูกจ้างประจำมีจำนวนน้อยและว่าจ้างติดต่อกันอย่างน้อย ๖ เดือนใน ๑ ปี มีการทำงาน ๘ ชั่วโมงต่อวัน และมีเวลาพักกลางวัน ๑ ชั่วโมง ไม่มีการจ่ายค่าล่วงเวลาหรือค่าทำงานในวันหยุดให้กับลูกจ้างประจำเนื่องจากความคิดว่าในแต่ละสัปดาห์จะมีช่วงเวลาที่ลูกจ้างไม่ต้องทำงานเพราะสภาพอากาศไม่เอื้ออำนวยหรือเหตุการณ์อื่น ๆ ที่ต้องหยุดงาน จึงไม่จำเป็นต้องจ่ายค่าล่วงเวลา มีการจัดสวัสดิการแรงงานต่าง ๆ ไว้ให้เฉพาะลูกจ้างประจำเท่านั้น ได้แก่ ที่พักอาศัย น้ำดื่ม และห้องน้ำ-ห้องสุขา มีสภาพการทำงานที่ปลอดภัยมากกว่าสาขาอื่น ๆ เพราะไม่มีการใช้

สารเคมีหรือเครื่องจักรกลการเกษตร ยกเว้นเครื่องสูบน้ำเท่านั้น เครื่องป้องกันอันตรายที่จำเป็น คือ เครื่องป้องกันแสงแดด ซึ่งลูกจ้างสามารถจัดหาเองได้

๑.๒ การวิเคราะห์สภาพปัญหาการทำงานของแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม

ภาคการเกษตรถือเป็นภาคส่วนในทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศ และสามารถรองรับแรงงานในประเทศได้เป็นจำนวนมาก จากข้อมูลทางสถิติจะเห็นได้ว่าภาคการเกษตรเป็นภาคเศรษฐกิจที่มีกำลังแรงงานจำนวนมากที่สุด แต่อยู่ในส่วนของแรงงานนอกระบบ ซึ่งแรงงานนอกระบบเป็นแรงงานที่ไม่ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายคุ้มครองแรงงานและไม่มีหลักประกันทางสังคมจากการทำงาน จึงทำให้แรงงานนอกระบบต้องประสบปัญหาในการทำงานหลายประการ โดยปัญหาหลัก ๆ ได้แก่ ปัญหาจากการทำงาน ปัญหาสภาพแวดล้อมในการทำงาน และปัญหาความไม่ปลอดภัยในการทำงาน แรงงานนอกระบบในภาคเกษตรกรรม ก็ต้องประสบปัญหาดังกล่าวเช่นเดียวกัน ได้แก่ การมีรายได้ต่ำ รายได้ไม่แน่นอน และไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ ไม่ได้รับความคุ้มครองในเรื่องอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ อัตราค่าจ้างโดยเฉลี่ยต่ำกว่าในภาคอื่นและแตกต่างกันตามพื้นที่ ฤดูกาล และลักษณะงาน สภาพการทำงานในภาคการเกษตรไม่มีความแน่นอน มีความผันผวนสูง จำนวนชั่วโมงทำงานต่อวัน จำนวนวันทำงาน และจำนวนวันหยุดไม่แน่นอน การคุ้มครองดูแลจากภาครัฐและมาตรการทางกฎหมายยังมีไม่เพียงพอ โดยเฉพาะในเรื่องปัจจัยการผลิต การคุ้มครองแรงงาน และสวัสดิการสาธารณสุขต่าง ๆ โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อย (เกษตรกรครัวเรือน) ที่ยังไม่มีกฎหมายให้ความคุ้มครองด้านแรงงาน การประกอบอาชีพในภาคการเกษตรจึงไม่สามารถรองรับภาระการครองชีพพื้นฐานของเกษตรกรได้ ทำให้เกษตรกรต้องออกไปประกอบอาชีพอื่นนอกภาคการเกษตร อีกทั้งในปัจจุบันยังพบว่าแรงงานในภาคการเกษตรมีแนวโน้มแก่ชราลง ทำให้ส่งผลกระทบต่อการผลิตแรงงานด้านการเกษตร นอกจากนี้ แรงงานภาคการเกษตรยังประสบปัญหาสภาพแวดล้อมจากการทำงานที่มีความเสี่ยงจากภัยอันตรายตามธรรมชาติ การได้รับอันตรายจากสารเคมีที่ใช้ทางการเกษตร และขาดการรวมกลุ่มขององค์กรเพื่อสร้างความเข้มแข็งและอำนาจต่อรอง

เมื่อพิจารณาถึงสภาพปัญหาจากการทำงานในแต่ละสาขาการเกษตรนอกจากปัญหาหลัก ๆ ของแรงงานนอกระบบภาคการเกษตรแล้ว ยังพบว่า สภาพปัญหาจากการทำงานของแรงงานในสาขาการเกษตรแต่ละสาขามีความแตกต่างกันในลักษณะงาน และอัตราค่าจ้างซึ่งจะแตกต่างกันตามเพศ ภูมิภาค และเขตชุมชน กล่าวคือ **สาขาเพาะปลูก** งานเพาะปลูกมี ๓ รูปแบบหลัก คือ การทำนาซึ่งการทำงานจะมีลักษณะระบบครอบครัว การจ้างแรงงานจะเป็นการจ้างเป็นครั้งคราวหรือการจ้างเหมาตามแต่จะตกลงกัน ลักษณะการว่าจ้างจะตกลงด้วยวาจา การจ้างแรงงานจะอยู่ในช่วง ๓ ขั้นตอนการผลิต คือ การเตรียมดิน การปลูก และการเก็บเกี่ยวผลผลิต อัตราค่าแรงงานไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับราคาพืชผลเกษตรเป็นสำคัญ การทำสวนซึ่งลักษณะการทำงานเป็นระบบครอบครัว เนื่องจากการทำสวนมีงานที่ต้องทำตลอดทั้งปี (มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี) การจ้างแรงงานจึงต้องมีการจ้างแรงงานประจำด้วย โดยได้รับค่าจ้างเป็นเงินเดือน สำหรับการจ้างแรงงานเป็นครั้งคราวหรือจ้างเหมาจะกระทำในขั้นตอนการเตรียมดิน การปลูก และการเก็บเกี่ยวผลผลิต ลักษณะการจ้างส่วนใหญ่จะตกลงกันด้วยวาจา โดยที่จ้างเป็นรายชั่วโมงหรือรายวันตามแต่จะตกลงกัน อัตราค่าแรงงานไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับราคาพืชผลการเกษตร และการทำไร่ซึ่งลักษณะ

การทำงานเป็นระบบครอบครัว การจ้างแรงงานจะเป็นการจ้างเป็นครั้งคราว หรือจ้างเหมาเป็นรายชั่วโมง หรือรายวันตามแต่จะตกลงกัน ลักษณะการว่าจ้างจะตกลงกันด้วยวาจา ช่วงที่มีการจ้างงานจะอยู่ในช่วง ๓ ขั้นตอนการผลิต คือ การเตรียมดิน การปลูก การเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยที่อัตราค่าแรงไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับราคาพืชผลเกษตร สภาพการทำงานของกิจการเพาะปลูกแรงงานส่วนใหญ่ทำงานอยู่ที่โล่งแจ้งหรือกลางแจ้ง ส่วนใหญ่เป็นการจ้างแบบชั่วคราวโดยตกลงด้วยวาจาและจ่ายค่าจ้างเป็นรายวัน มีการทำงาน ๘ ชั่วโมงต่อวัน โดยมีเวลาพักกลางวัน ๑ ชั่วโมง และทำงาน ๕ - ๖ วันต่อสัปดาห์ การทำงานล่วงเวลาในกิจการเพาะปลูกไม่สามารถแยกออกจากการทำงานปกติได้ เนื่องจากลักษณะการทำงานที่ต้องทำต่อเนื่องไปจนเสร็จในแต่ละขั้นตอนทำให้มีแรงงานจำนวนน้อยได้รับค่าล่วงเวลา สำหรับวันหยุดการทำงานในภาคเกษตรกรรมส่วนใหญ่ทำงานตามฤดูกาลและถูกจ้างทำงานทุกวันในช่วงเวลาดังกล่าว โดยไม่มีวันหยุดในแต่ละสัปดาห์ มีลูกจ้างแบบประจำซึ่งมีจำนวนน้อยเท่านั้นที่ได้รับวันหยุดประจำสัปดาห์ โดยได้รับค่าจ้างตามปกติ แต่ต้องมีการแจ้งล่วงหน้าและหมุนเวียนวันหยุด โดยแรงงานเพาะปลูกจะประสบปัญหาการว่างงานตามฤดูกาลหรือปัญหาการทำงานมีน้อยในฤดูแล้ง ส่วนปัญหาอันตรายที่เกิดจากการทำงานส่วนใหญ่จะเกิดจากการถูกสัตว์มีพิษกัด อันตรายจากอุบัติเหตุจากการใช้เครื่องจักรกลการเกษตร และอันตรายจากการใช้สารเคมีทางการเกษตร ส่วนใหญ่มีการจัดสวัสดิการพื้นฐานที่จำเป็นให้แก่ลูกจ้าง เช่น น้ำดื่ม อาหาร ห้องสุขา บางส่วนนายจ้างจัดหาที่พักให้ **สาขาเลี้ยงสัตว์** การเลี้ยงสัตว์มีการเลี้ยง ๒ ลักษณะ คือ การเลี้ยงสัตว์ในครัวเรือนเพื่อการบริโภคและจำหน่ายในท้องถิ่นและการเลี้ยงสัตว์ในรูปของการทำฟาร์ม ทั้งระบบฟาร์มที่เกษตรกรเป็นผู้ลงทุนและเลี้ยงเอง และระบบที่ผู้ประกอบการทำสัญญาให้เกษตรกรเจ้าของฟาร์มเป็นผู้เลี้ยงและรับซื้อผลผลิตเพื่อการค้าภายในและต่างประเทศ การเลี้ยงสัตว์ปัจจุบันมีการเลี้ยงที่เป็นระบบมากขึ้นเพื่อสนองความต้องการของตลาด การจ้างงานมักกระทำด้วยวาจา มีทั้งการจ้างแบบรายเดือนและแบบรายวัน มีการจ้างเป็นรายเดือนมากกว่ารายวัน เนื่องจากลักษณะงานค่อนข้างจะแน่นอนและมีระยะเวลาการจ้างเป็นส่วนใหญ่ งานเลี้ยงสัตว์สามารถว่าจ้างงานได้ตลอดปี ลูกจ้างส่วนใหญ่ทำงานวันละ ๘ ชั่วโมง และมีเวลาหยุดพักกลางวัน ๑ ชั่วโมง ทำงาน ๖ - ๗ วันต่อสัปดาห์ ส่วนใหญ่ไม่มีวันหยุดประจำปี แรงงานบางส่วนได้หยุดตามเทศกาล ลักษณะการทำงานแรงงานส่วนใหญ่อยู่ในอาคารหรือในที่ร่ม แรงงานส่วนใหญ่มีปัญหาด้านอาชีวอนามัย เนื่องจากต้องทำงาน ในสภาพแวดล้อมที่ต้องสัมผัสกับสิ่งสกปรกที่เกิดจากมูลสัตว์และมีมลภาวะทางกลิ่น มีอันตรายจากการถูกสัตว์ทำร้าย และเสี่ยงต่อการเกิดโรคที่มีสัตว์เป็นพาหะ ส่วนใหญ่มีการจัดสวัสดิการพื้นฐานที่จำเป็นให้แก่ลูกจ้าง เช่น น้ำดื่ม อาหาร สถานที่พัก **สาขาประมง** การประกอบอาชีพประมงส่วนใหญ่ จำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ การทำประมงทะเล แบ่งเป็นประมงชายฝั่งหรือประมงพื้นบ้าน และประมงน้ำจืด และการทำประมงน้ำจืดแบ่งเป็นการจับสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ และการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ซึ่งลูกจ้างในสาขาประมงส่วนใหญ่เป็นชายและได้รับการว่าจ้างในลักษณะชั่วคราว ส่วนลูกจ้างหญิงจะปฏิบัติงานในงานเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและมีเพียงจำนวนน้อยที่ทำงานกะกลางคืน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการให้อาหารสัตว์ มีการเพาะเลี้ยงและกิจกรรมการจับขาย ในฟาร์มประมงส่วนใหญ่ไม่มีการทำงานล่วงเวลาหรือทำงานในวันหยุด และลูกจ้างจำนวนหนึ่งเจ็บป่วยจากมลภาวะและสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสมในการทำงาน ส่วนใหญ่มีการจัดสวัสดิการแรงงานพื้นฐานที่จำเป็นให้แก่ลูกจ้าง เช่น บ้านพัก น้ำดื่ม อาหาร ห้องสุขา **สาขาป่าไม้** เกษตรกรที่ทำ

อาชีพปลูกสร้างสวนป่ามีจำนวนค่อนข้างน้อย เนื่องจากเป็นพืชที่ให้ผลตอบแทนช้า ส่วนใหญ่เจ้าของสวนป่าจะเป็นผู้ที่มีฐานะดีมีที่ดินจำนวนมากก็จะปลูกสร้างสวนป่าไว้เพื่อไม่ให้ที่ดินรกร้างว่างเปล่า เจ้าของสวนป่าส่วนใหญ่จะจ้างเกษตรกรให้มาคอยดูแลระยะแรก ๆ ที่เริ่มปลูก ฝ่าไม้ให้เกิดเพลิงไหม้ หรือถูกลักลอบขโมยตัดไม้เท่านั้น ลูกจ้างทั้งหมดเป็นลูกจ้างชั่วคราวถูกว่าจ้าง เมื่อต้องการใช้แรงงานเป็นครั้งคราวเท่านั้น เช่น การกำจัดวัชพืช การทำแนวป้องกันไฟป่า เป็นต้น แต่ในสวนป่าขนาดใหญ่บางแห่งมีการจ้างลูกจ้างทำงานประจำบ้างเพื่อทำงานปลูกพืชแซมตลอดปี การจ่ายค่าจ้างมีทั้งที่เป็นแบบรายวัน รายคาบ และรายเดือน มีการทำงาน ๘ ชั่วโมงต่อสัปดาห์ และมีเวลาพักกลางวัน ๑ ชั่วโมง ทำงาน ๕ - ๖ วันต่อสัปดาห์ มีลูกจ้างบางส่วนทำงานโดยไม่มีความหวังเพราะระบบการจ่ายค่าจ้างเป็นรายวัน ลูกจ้างไม่มีสิทธิหยุดพักผ่อนประจำปีหรือวันลาต่าง ๆ แต่มีบางส่วนได้หยุดงานตามเทศกาล ปัญหาอันตรายที่เกิดจากการทำงานส่วนใหญ่จะเกิดจากการถูกสัตว์มีพิษกัด และอันตรายจากอุบัติเหตุจากการใช้เครื่องจักรและเครื่องมืออุปกรณ์หลากหลายประเภท มีการจัดสวัสดิการพื้นฐานที่จำเป็นให้แก่ลูกจ้าง เช่น บ้านพักให้เกษตรกรที่ดูแลสวนป่า **สาขานาเกลือ** ผู้ประกอบการนาเกลือส่วนใหญ่จะใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลักและจ้างแรงงานในบางขั้นตอนการผลิตตามความจำเป็นเท่านั้น ลักษณะการจ้างงาน ซึ่งเป็นแบบไม่ต่อเนื่องและไม่มีการจ้างงานระยะยาว การจ้างงานมีลักษณะเป็นช่วงๆ มีจำนวนน้อยที่จ้างต่อเนื่องเกิน ๖ เดือนขึ้นไป และงานในบางขั้นตอน เช่น การรื้อเกลือและการขนเกลือ ส่วนใหญ่จะเป็นการจ้างเหมา ผ่านหัวหน้ากลุ่ม มีลักษณะเป็นการจ้างทำของมากกว่าการจ้างแรงงาน ลูกจ้างส่วนใหญ่ทำงานวันละไม่เกิน ๘ ชั่วโมง มีเวลาพักวันละ ๑ ชั่วโมงขึ้นไป ไม่มีการกำหนดวันหยุดวันลา แต่ลูกจ้างสามารถหยุดได้เพียงบอกกล่าวด้วยวาจา กรณีเป็นลูกจ้างรายเดือนจะไม่ถูกหักค่าจ้าง ไม่มีการทำงานล่วงเวลา เนื่องจากการทำนาเกลือไม่สามารถทำงานในเวลากลางวัน ค่าจ้างที่จ่ายมีทั้งรายวัน รายเดือน หรือเมื่อเสร็จงาน และได้รับเป็นลำไฟ (ได้ค่าแรงเป็นเกลือ) เป็นต้น ส่วนใหญ่จะได้รับค่าจ้างสูงกว่าอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ ส่วนสภาพแวดล้อมในการทำงานต้องทำงานกลางแจ้งและในน้ำทะเลที่มีความเค็มสูง อุบัติเหตุและโรคจากการทำงานมีน้อย ไม่รุนแรง เนื่องจากมีการใช้เครื่องจักรน้อย ใช้แรงงานเป็นหลัก ลูกจ้างส่วนใหญ่ใส่เสื้อผ้าป้องกันแดด แต่ยังคงขาดอุปกรณ์ป้องกันความเค็มของน้ำทะเล เช่น รองเท้าบู๊ต ถุงมือยาง เป็นต้น มีการจัดสวัสดิการพื้นฐานที่จำเป็นให้แก่ลูกจ้าง เช่น น้ำดื่ม และมีการจัดสวัสดิการให้เฉพาะลูกจ้างประจำเท่านั้น เช่น ที่พักอาศัย น้ำดื่ม และห้องสุขา

๒. แนวทางการพัฒนากฎหมายในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม

จากข้อมูลที่ได้มีการศึกษาในส่วนของสภาพปัญหา แนวคิด นโยบาย และมาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมทั้งกฎหมายต่างประเทศ และกฎหมายประเทศไทยแล้ว จะเห็นได้ว่าแรงงานนอกระบบมีขอบเขตกว้างและมีความหลากหลายตามมุมมองและวัตถุประสงค์ของผู้ศึกษา โดยผู้เขียนเห็นว่าเพื่อให้การบริหารจัดการแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมมีความชัดเจนและเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ จึงเห็นว่า แรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมหมายถึงแรงงานนอกระบบที่เกี่ยวกับการเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การป่าไม้ การทำนาเกลือสมุทร และการประมงที่มิใช่การประมงทะเล ซึ่งเป็นแรงงานที่ไม่ได้รับการคุ้มครอง

ตามกฎหมายคุ้มครองแรงงานหรือกฎหมายประกันสังคมเทียบเท่ากับแรงงานในระบบ โดยรวมถึงแรงงานที่มีสิทธิได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายดังกล่าว แต่ในทางปฏิบัติไม่ได้รับการคุ้มครองจริง หรือไม่ได้รับความคุ้มครองเต็มตามกฎหมาย รวมถึงผู้ประกอบการอาชีพอิสระที่ไม่มีลูกจ้าง ผู้ประกอบการอาชีพที่เป็นธุรกิจขนาดเล็กที่จ้างตนเอง และคนในครอบครัวที่ช่วยงาน และควรมีการแบ่งแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมออกเป็น ๒ ประเภท คือ แรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมที่มีผู้ว่าจ้างและผู้รับจ้าง และแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมที่ไม่มีผู้ว่าจ้างและผู้รับจ้าง ดังนี้

๑) แรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมที่มีผู้ว่าจ้างและผู้รับจ้าง

แรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมที่มีผู้ว่าจ้างและผู้รับจ้างเป็นแรงงานนอกระบบที่มีผู้ว่าจ้างให้ทำงานโดยมีลักษณะการจ้างเป็นการจ้างชั่วคราวอาจจะเป็นรายวัน รายสัปดาห์ หรือรายเดือน ซึ่งเป็นลูกจ้างที่ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายกระทรวงคุ้มครองแรงงานในงานเกษตรกรรม พ.ศ. ๒๕๕๗ ที่กำหนดให้ในงานเกษตรกรรมซึ่งมิได้จ้างลูกจ้างตลอดปีและมีมิได้ให้ลูกจ้างทำงานในลักษณะที่เป็นงานอุตสาหกรรมต่อเนื่องจากงานดังกล่าว ให้นายจ้างปฏิบัติตามบทบัญญัติในบางมาตราของพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. ๒๕๔๑ และที่แก้ไขเพิ่มเติม ได้แก่ ห้ามนายจ้างจ้างเด็กอายุต่ำกว่า ๑๕ ปี เป็นลูกจ้างในงานเกษตรกรรม ให้นายจ้างจัดเวลาพักให้ลูกจ้างซึ่งเป็นเด็กมีเวลาพักไม่น้อยกว่า ๑ ชั่วโมงต่อวัน หลังจากทำงานมาแล้วไม่เกิน ๔ ชั่วโมง ให้นายจ้างปฏิบัติต่อลูกจ้างชายและหญิงโดยเท่าเทียมกันในการจ้างงาน เว้นแต่ลักษณะหรือสภาพของงานไม่อาจปฏิบัติเช่นนั้นได้ ห้ามนายจ้างให้ลูกจ้างทำงานยก แบก หาม หาบ ทูน ลาก หรือเข็นของหนักเกินอัตราน้ำหนักตามที่กำหนดในกฎกระทรวง ลูกจ้างซึ่งเป็นหญิงมีครรภ์มีสิทธิลาเพื่อคลอดบุตรได้ครรภ์หนึ่งไม่เกิน ๙๘ วัน ห้ามมิให้นายจ้างเลิกจ้างลูกจ้างซึ่งเป็นหญิงเพราะเหตุมีครรภ์ ห้ามนายจ้างหักค่าจ้าง เว้นแต่เป็นการหักตามที่กฎหมายกำหนด ลูกจ้างซึ่งทำงานติดต่อกันมาแล้ว ครบ ๑๘๐ วันมีสิทธิหยุดพักผ่อนได้ไม่น้อยกว่า ๓ วันทำงาน โดยให้นายจ้างเป็นผู้กำหนดวันหยุดดังกล่าวให้แก่ลูกจ้างล่วงหน้าหรือกำหนดให้ตามที่นายจ้างและลูกจ้างตกลงกัน โดยให้นายจ้างจ่ายค่าจ้างให้แก่ลูกจ้างในวันหยุดพักผ่อนเสมือนว่าลูกจ้างมาทำงานตามปกติในวันหยุดพักผ่อนนั้น ถ้านายจ้างให้ลูกจ้างทำงานในวันหยุดพักผ่อน ให้นายจ้างจ่ายค่าทำงานในวันหยุดแก่ลูกจ้างเพิ่มขึ้นไม่น้อยกว่าหนึ่งเท่าของอัตราค่าจ้างต่อชั่วโมงในวันทำงานตามจำนวนชั่วโมงที่ทำหรือไม่น้อยกว่าหนึ่งเท่าของอัตราค่าจ้างต่อหน่วยในวันทำงานตามจำนวนผลงานที่ทำสำหรับลูกจ้างซึ่งได้รับค่าจ้างตามผลงานโดยคำนวณเป็นหน่วย ในกรณีที่นายจ้างมิได้จัดให้ลูกจ้างหยุดพักผ่อนหรือจัดให้ลูกจ้างหยุดพักผ่อนน้อยกว่าที่กำหนดไว้ ให้นายจ้างจ่ายค่าทำงานในวันหยุดให้แก่ลูกจ้างเพิ่มขึ้นไม่น้อยกว่าหนึ่งเท่าของอัตราค่าจ้างในวันทำงานเสมือนว่านายจ้างให้ลูกจ้างทำงานในวันหยุด ลูกจ้างมีสิทธิลาป่วยได้เท่าที่ป่วยจริง ให้นายจ้างจ่ายค่าจ้างให้แก่ลูกจ้างในวันลาป่วยเท่ากับอัตราค่าจ้างในวันทำงานตลอดระยะเวลาที่ลา แต่ต้องไม่เกิน ๑๕ วันทำงาน นอกจากนั้นนายจ้างต้องจัดให้มีน้ำสะอาดสำหรับดื่ม โดยต้องมีปริมาณเพียงพอแก่ลูกจ้าง และกรณีที่ลูกจ้างพักอาศัยอยู่กับนายจ้าง นายจ้างต้องจัดหาที่พักอาศัยที่สะอาด ถูกสุขลักษณะ และปลอดภัยให้แก่ลูกจ้าง และจัดสวัสดิการอื่น ๆ ที่เป็นประโยชน์ตามที่อธิบดีกรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานประกาศกำหนด เป็นต้น

๒) แรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมที่ไม่มีผู้ว่าจ้างและผู้รับจ้าง

แรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมที่ไม่มีผู้ว่าจ้างและผู้รับจ้างเป็นเกษตรกรที่ทำงานเกษตรด้วยตนเอง หรือเกษตรกรรายย่อยที่ใช้แรงงานในครัวเรือน ซึ่งแรงงานกลุ่มนี้จะไม่ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายคุ้มครองแรงงานและกฎหมายประกันสังคม ไม่มีสวัสดิการ และหลักประกันทางสังคมในการทำงาน

แนวทางการพัฒนากฎหมายในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม

๑. ควรมีการพัฒนากฎหมายคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม

ในการให้ความคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม นอกจากจะต้องมีการกำหนดนโยบายของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการดูแลแรงงานนอกระบบเพื่อให้การบริหารจัดการแรงงานนอกระบบในภาคเกษตรกรรมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพแล้ว การออกมาตรการทางกฎหมายก็เป็นแนวทางหนึ่งที่มีความสำคัญในการให้ความคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม ซึ่งจากสภาพปัญหาของแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม ผู้เขียนจึงเห็นว่าควรมีการพัฒนากฎหมายในการให้ความคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม โดยการตราเป็นพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงานภาคเกษตรกรรมเป็นการเฉพาะ โดยให้อำนาจออกกฎกระทรวงเพื่อคุ้มครองแรงงานภาคเกษตรกรรมในแต่ละสาขาได้ เนื่องจากบทบัญญัติที่ให้ความคุ้มครองกับลูกจ้างในงานเกษตรกรรมที่มีได้จ้างลูกจ้างตลอดปีตามกฎกระทรวงคุ้มครองแรงงานในงานเกษตรกรรม พ.ศ. ๒๕๕๗ ยังไม่ได้ให้ความคุ้มครองแก่ลูกจ้างอย่างเพียงพอ และยังขาดความคุ้มครองเกี่ยวกับสภาพการทำงาน ในอีกหลายด้าน ซึ่งภาคการเกษตรถือว่าเป็นภาคเศรษฐกิจที่สำคัญต่อประเทศไทย และสามารถรองรับแรงงานได้เป็นจำนวนมาก อีกทั้งตามมาตรฐานแรงงานระหว่างประเทศ และมาตรการทางกฎหมายของต่างประเทศก็มีการตรากฎหมายขึ้นมาเพื่อให้ความคุ้มครองแรงงานภาคเกษตรกรรมเป็นการเฉพาะ ดังนั้น จึงควรมีการตราเป็นพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงานภาคเกษตรกรรมเป็นการเฉพาะ โดยมีบทบัญญัติในเรื่องที่สำคัญ ๆ ดังนี้

๑) ควรมีการกำหนดให้พระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงานภาคเกษตรกรรมเป็นการให้ความคุ้มครองกับผู้ทำงานภาคเกษตรกรรมที่มีการให้ทำงานเป็นการชั่วคราวหรือตามฤดูกาลที่ไม่ได้เป็นการจ้างลูกจ้างประจำที่มีการจ้างงานตลอดปี

เนื่องจากเมื่อพิจารณาจากข้อมูลด้านสถิติแรงงานและสำมะโนการเกษตรแล้ว จะพบว่าการจ้างลูกจ้างเพื่อทำการเกษตรส่วนใหญ่จะเป็นการจ้างลูกจ้างชั่วคราวทำให้ไม่ได้รับความคุ้มครองเต็มตามกฎหมายแรงงาน และอยู่ในภาคส่วนของแรงงานนอกระบบภาคเกษตรซึ่งถือว่าเป็นกำลังแรงงานที่มีจำนวนมากที่สุดของประเทศ ดังนั้น จึงควรมีการตรากฎหมายในรูปของพระราชบัญญัติเพื่อให้ความคุ้มครองผู้ทำงานชั่วคราวภาคการเกษตรให้ได้รับความคุ้มครองที่ครอบคลุม เป็นธรรม และเป็นไปตามมาตรฐานทางด้านแรงงานอย่างเพียงพอและเหมาะสม ซึ่งจะเป็นกลไกหนึ่งในการโน้มน้าวให้คนรุ่นใหม่สานต่อการประกอบอาชีพภาคการเกษตรของไทยให้มีความยั่งยืนต่อไป ส่วนลูกจ้างประจำของภาคการเกษตรหรือลูกจ้างที่มีการจ้างตลอดปี จะได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายคุ้มครองแรงงาน

๒) ควรมีการกำหนดคำนิยามของ “งานเกษตรกรรม” “ผู้ให้ทำงาน” “ผู้ทำงาน” และ “สัญญาจ้าง” ดังนี้

“งานเกษตรกรรม” หมายความว่า งานที่เกี่ยวกับการเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การป่าไม้ การทำนาเกลือสมุทร และการประมงที่มีใช้การประมงทะเล

“ผู้ให้ทำงาน” หมายความว่า ผู้ซึ่งตกลงว่าจ้างหรือมอบหมายให้ผู้ทำงานทำงานให้ โดยจ่ายค่าตอบแทนในการทำงาน หรือให้ผลประโยชน์อื่นไม่ว่าจะเรียกชื่ออย่างไร และให้หมายความรวมถึง

(๑) ผู้ซึ่งได้รับมอบหมายให้ทำการแทน

(๒) ในกรณีที่ผู้ให้ทำงานเป็นนิติบุคคลให้หมายความรวมถึงผู้มีอำนาจกระทำการแทนนิติบุคคลและผู้ซึ่งได้รับมอบหมายจากผู้มีอำนาจกระทำการแทนนิติบุคคลให้ทำการแทนด้วย

“ผู้ทำงาน” หมายความว่า ผู้ซึ่งตกลงทำงานให้ผู้ให้ทำงาน โดยได้รับค่าตอบแทนในการทำงานไม่ว่าจะเรียกชื่ออย่างไร และไม่อยู่ภายใต้การคุ้มครองตามกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองแรงงาน

“สัญญาจ้าง” หมายความว่า สัญญาไม่ว่าเป็นหนังสือหรือด้วยวาจาระบุชัดเจน หรือเป็นที่เข้าใจโดยปริยายซึ่งบุคคลหนึ่งเรียกว่าผู้ทำงานตกลงจะทำงานให้แก่บุคคลอีกบุคคลหนึ่งเรียกว่าผู้ให้ทำงานและผู้ให้ทำงานตกลงจะให้ค่าตอบแทนตลอดเวลาที่ทำงานให้

๓) ควรกำหนดบทบัญญัติในเรื่องการใช้แรงงานทั่วไป ค่าล่วงเวลา ค่าทำงานในวันหยุด และค่าล่วงเวลาในวันหยุด

- **เวลาทำงานปกติ** เมื่อพิจารณาจากลักษณะการทำงานของแรงงานในภาคเกษตรกรรม สาขาต่าง ๆ แล้ว ก็พบว่าแรงงานภาคการเกษตรมีเวลาทำงานปกติที่แตกต่างกันในแต่ละสาขา ไม่สามารถกำหนดเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุดของการทำงานได้ จึงเห็นว่าควรมีการกำหนดให้ผู้ให้ทำงานประกาศเวลาทำงานปกติให้ผู้ทำงานทราบ โดยกำหนดเวลาเริ่มต้นและเวลาสิ้นสุดของการทำงานแต่ละวันได้ไม่เกินเวลาทำงานของแต่ละประเภทงานเกษตรกรรมตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

- **เวลาพัก** ควรกำหนดให้มีเวลาพักระหว่างการทำงานวันหนึ่งไม่น้อยกว่าหนึ่งชั่วโมง โดยการกำหนดเวลาพักของแต่ละประเภทงานเกษตรกรรมให้เป็นไปตามกฎกระทรวง

- **การทำงานล่วงเวลา** ควรกำหนดให้การทำงานล่วงเวลาหรือทำงานในวันหยุดให้เป็นไปตามข้อตกลงระหว่างผู้ให้ทำงานกับผู้ทำงาน เนื่องจากการทำงานในภาคการเกษตรในแต่ละประเภทงานมีระยะเวลาการทำงานที่แตกต่างกัน

- **วันหยุดพักผ่อนประจำปี** ควรมีการกำหนดให้มีการผันแปรตามระยะเวลาการทำงาน โดยกำหนดให้มีการจ่ายค่าตอบแทนในวันหยุดพักผ่อน และหากให้มีการทำงานในวันหยุดจะต้องจ่ายค่าตอบแทนเพิ่มขึ้น

- **อัตราค่าล่วงเวลา ค่าทำงานในวันหยุด และค่าล่วงเวลาในวันหยุด** ควรกำหนดให้ให้รัฐมนตรีประกาศกำหนด อัตราค่าล่วงเวลา อัตราค่าทำงานในวันหยุด อัตราค่าล่วงเวลาในวันหยุดในแต่ละ

ประเภทงานเกษตรกรรม และกำหนดประเภทงานเกษตรกรรมที่ไม่มีสิทธิได้รับค่าล่วงเวลา และค่าล่วงเวลาในวันหยุด

- **วันลาป่วย** ควรกำหนดให้มีสิทธิลาป่วยได้เท่าที่ป่วยจริง โดยให้จ่ายค่าตอบแทนเท่ากับอัตราค่าตอบแทนในวันทำงานตลอดระยะเวลาที่ลาแต่ต้องไม่เกินสิบห้าวันทำงาน

๔) ควรกำหนดบทบัญญัติในเรื่องการใช้แรงงานหญิง

ควรกำหนดบทบัญญัติในเรื่องการใช้แรงงานหญิง ได้แก่ ลักษณะงานเกษตรกรรมที่ห้ามแรงงานหญิงทำงาน ลักษณะงานเกษตรกรรมที่ห้ามแรงงานหญิงมีครรภ์ทำงาน ระยะเวลาการทำงาน การคุ้มครองที่สอดคล้องกับความจำเป็นอันเนื่องมาจากการตั้งครรภ์ และการฟื้นฟูสุขภาพภายหลังการคลอดบุตร เป็นต้น

๕) ควรกำหนดบทบัญญัติในเรื่องการใช้แรงงานเด็ก

ควรกำหนดบทบัญญัติในเรื่องการใช้แรงงานเด็ก ได้แก่ การห้ามมิให้เด็กอายุต่ำกว่า ๑๕ ปีทำงาน การคุ้มครองแรงงานเด็กในระยะเวลาพัก ลักษณะงานที่เป็นอันตราย ระยะเวลาการทำงาน และการลาเพื่อเข้ารับการอบรมและพัฒนา เป็นต้น

๖) ควรกำหนดบทบัญญัติในเรื่องให้มีคณะกรรมการคุ้มครองแรงงานภาคเกษตรกรรม

ควรกำหนดให้มีคณะกรรมการคุ้มครองแรงงานภาคเกษตรกรรม ที่ประกอบด้วยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กระทรวงแรงงาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงสาธารณสุข ผู้แทนจากผู้ใช้ทำงานและผู้แทนจากผู้ทำงานภาคการเกษตร เพื่อให้มีอำนาจหน้าที่ ได้แก่ การเสนอแนะและให้ความเห็นต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงแรงงานเกี่ยวกับนโยบายการคุ้มครอง ส่งเสริม และพัฒนาแรงงานภาคเกษตรกรรม เสนอแนะต่อรัฐมนตรีเกี่ยวกับการออกกฎกระทรวง หรือประกาศเพื่อดำเนินการตามพระราชบัญญัติ รวมถึงการกำหนดค่าตอบแทนในงานเกษตรกรรมแต่ละประเภท เป็นต้น

๗) ควรกำหนดในเรื่องอัตราค่าตอบแทนการทำงาน

ควรให้เป็นอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการคุ้มครองแรงงานภาคเกษตรกรรมเพื่อกำหนดค่าตอบแทนในงานเกษตรกรรมแต่ละประเภท

๘) ควรกำหนดบทบัญญัติในเรื่องสวัสดิการ

ควรกำหนดบทบัญญัติในเรื่องการจัดสวัสดิการพื้นฐานที่จำเป็นของผู้ทำงาน ได้แก่ น้ำดื่มที่สะอาดและเพียงพอ ที่พักอาศัยที่สะอาด ถูกสุขลักษณะและปลอดภัย กรณีที่ผู้ทำงานพักอาศัยอยู่กับผู้ให้ทำงาน การจัดสวัสดิการอื่น ๆ ที่เป็นประโยชน์ตามที่รัฐมนตรีประกาศกำหนด

๙) ควรกำหนดบทบัญญัติในเรื่องการยื่นคำร้องและการพิจารณาคำร้อง

ในกรณีที่ผู้ให้ทำงานไม่จ่ายเงินให้แก่ผู้ทำงาน โดยฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ ผู้ทำงานอาจยื่นคำร้องต่อพนักงานตรวจแรงงานแห่งท้องที่ที่ผู้ทำงานทำงานอยู่หรือที่ผู้ให้ทำงานมีภูมิลำเนาอยู่ตามแบบที่อธิบดีกรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานประกาศกำหนด และให้พนักงานตรวจแรงงานสอบสวนข้อเท็จจริง

และมีคำสั่งให้จ่ายเงินหรือมีคำสั่งว่าผู้ยื่นคำร้องไม่มีสิทธิได้รับเงิน และหากฝ่ายใดไม่เห็นด้วยกับคำสั่งของพนักงานตรวจแรงงานก็มีสิทธินำคดีขึ้นสู่ศาลแรงงานได้ หากไม่มีการนำคดีขึ้นสู่ศาลภายในกำหนด ให้คำสั่งเป็นที่สุด

๑๐) ควบคุมการควบคุมความปลอดภัยในการทำงาน

ควบคุมการให้ผู้ให้ทำงานต้องแจ้งข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการใช้ และอันตรายที่อาจเกิดขึ้นจากการใช้สารเคมี วัตถุระเบิด อุปกรณ์ เครื่องจักรกลทางการเกษตร และสิ่งอื่นที่ใช้ในการทำงาน ตลอดจนวิธีการในการป้องกันแก้ไขอันตรายดังกล่าว หรือจัดฝึกอบรมเพื่อให้ผู้ทำงานทราบถึงข้อมูลดังกล่าว รวมทั้งจัดให้มีอุปกรณ์คุ้มครองความปลอดภัยในการทำงานที่เหมาะสมกับประเภทงานเกษตรกรรมให้กับผู้ทำงานอย่างเพียงพอ และควบคุมการให้ผู้ให้ทำงานมีหน้าที่ต้องให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ทำงาน กรณีเกิดอุบัติเหตุหรือเจ็บป่วยฉุกเฉินเนื่องจากการทำงาน

๑๑) ควบคุมการควบคุมความปลอดภัยในเรื่องพนักงานตรวจแรงงาน

ควบคุมการควบคุมความปลอดภัยในเรื่องพนักงานตรวจแรงงานเพื่อให้มีอำนาจตรวจแรงงานในภาคการเกษตร โดยกำหนดให้พนักงานตรวจแรงงานมีอำนาจในการเข้าไปในสถานประกอบกิจการหรือสำนักงานของผู้ให้ทำงาน เพื่อตรวจสอบสภาพการทำงาน เก็บตัวอย่างวัตถุระเบิดหรือผลิตภัณฑ์ที่ทำเพื่อวิเคราะห์เกี่ยวกับความปลอดภัยในการทำงาน และกระทำการอย่างอื่นเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงในอันที่จะปฏิบัติการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้ มีหนังสือสอบถามหรือเรียกบุคคลใดมาให้ถ้อยคำหรือให้ส่งเอกสารหรือวัตถุใด ๆ มาเพื่อประกอบการพิจารณาได้ตามความจำเป็น มีคำสั่งเป็นหนังสือให้ผู้ให้ทำงานหรือผู้ทำงานปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระราชบัญญัตินี้ และควบคุมการให้เจ้าพนักงานท้องถิ่น เจ้าพนักงานฝ่ายปกครอง เจ้าพนักงานจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ หรือผู้เชี่ยวชาญเพื่อเป็นผู้ช่วยพนักงานตรวจแรงงาน ในการตรวจสอบสถานประกอบกิจการหรือสำนักงานของผู้ให้ทำงานได้

๒. ควบคุมการศึกษาแนวทางการมีกฎหมายกองทุนสวัสดิการเกษตรกร เพื่อเป็นการสร้างหลักประกัน

ในการดำรงชีวิต และการทำงานในภาคการเกษตร เนื่องจากในปัจจุบันมีกฎหมายหลายฉบับที่เกี่ยวกับเกษตรกรรม แต่ส่วนใหญ่เป็นเรื่องการจัดสรรที่ดิน และผลผลิตทางการเกษตร แต่ยังไม่มีความคุ้มครองในด้านหลักประกันในการทำงานให้กับเกษตรกรที่รับจ้าง ซึ่งในปัจจุบันกฎหมายประกันสังคมก็ไม่ได้มีการใช้บังคับกับเกษตรกรรับจ้างที่เป็นลูกจ้างที่มีได้จ้างงานตลอดปี โดยเกษตรกรรับจ้างคงมีเพียงสิทธิในการสมัครเป็นผู้ประกันตนด้วยตนเอง ตามมาตรา ๔๐ แห่งพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. ๒๕๓๓ และการสมัครเป็นสมาชิกกองทุนการออมแห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติกองทุนการออมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๔ ซึ่งไม่ได้รับสิทธิประโยชน์เท่าเทียมกับลูกจ้างในระบบประกันสังคม ดังนั้น หากมีการตรากฎหมายเพื่อจัดตั้งกองทุนสวัสดิการให้กับเกษตรกรเป็นการเฉพาะก็จะเป็นการส่งเสริมอาชีพเกษตรกรซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ และดึงดูดเกษตรกรรุ่นใหม่ให้มีความสนใจในการทำเกษตรกรรมมากขึ้น และเป็นการสร้างความเสมอภาคและความเป็นธรรมในการดูแลจากภาครัฐอย่างทั่วถึง โดยสิทธิประโยชน์ที่ควรกำหนดให้มี ได้แก่ การประสบอันตรายหรือเจ็บป่วย ทุพพลภาพ หรือตาย ซึ่งไม่เกิดจากการทำงาน สงเคราะห์บุตร ชราภาพ และว่างงาน ทั้งนี้การได้รับสิทธิประโยชน์ขึ้นอยู่กับระยะเวลาการทำงาน ระยะเวลาการจ่ายเงินสมทบ และไม่เป็นการซ้ำซ้อนกับสิทธิประโยชน์ตามกฎหมายอื่น

ส่วนกรณีผู้ทำงานด้านการเกษตรที่เป็นเกษตรกรรายย่อยหรือแรงงานในครัวเรือนที่ไม่มีผู้ว่าจ้างหรือผู้ให้ทำงานที่ไม่อยู่ในบังคับแห่งพระราชบัญญัตินี้ อาจเข้าสมัครด้วยตนเองตามพระราชบัญญัตินี้ได้ โดยแสดงความจำนงต่อสำนักงานประกันสังคม

๓. ควรศึกษาแนวทางการมีกฎหมายกองทุนเงินทดแทนเกษตรกร เพื่อเป็นทุนในการจ่ายเงินทดแทนให้แก่ผู้ทำงาน เมื่อประสบอันตรายหรือเจ็บป่วย หรือถึงแก่ความตาย หรือสูญหาย เนื่องจากการทำงานให้ผู้ให้ทำงาน โดยให้ผู้ให้ทำงานเป็นผู้มีหน้าที่จ่ายเงินสมทบเข้ากองทุนเพียงฝ่ายเดียว

๔. ข้อเสนอแนะอื่น ๆ

๑) ควรมีการศึกษาอนุสัญญาด้านแรงงานเกษตรกรรม เพื่อให้การรับรองอนุสัญญาหรือนำหลักของอนุสัญญามาอนุวัติการให้เป็นกฎหมายภายในของประเทศไทย เพื่อให้สอดคล้องกับมาตรฐานด้านแรงงานระหว่างประเทศ ได้แก่

(๑) อนุสัญญาฉบับที่ ๑๑ ว่าด้วยสิทธิในการสมาคม และรวมตัวกันของแรงงานภาคเกษตร

พ.ศ. ๒๔๖๔

(๒) อนุสัญญาฉบับที่ ๑๒ ว่าด้วยการจ่ายค่าทดแทนแก่แรงงานภาคเกษตร พ.ศ. ๒๔๖๔

(๓) อนุสัญญาฉบับที่ ๙๙ ว่าด้วยกลไกการกำหนดอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ (ภาคเกษตร)

พ.ศ. ๒๔๙๔

(๔) อนุสัญญาฉบับที่ ๑๑๐ ว่าด้วยงานไนไรท์ พ.ศ. ๒๕๐๑

(๕) อนุสัญญาฉบับที่ ๑๒๙ ว่าด้วยการตรวจแรงงานภาคเกษตร พ.ศ. ๒๕๑๒

(๖) อนุสัญญาฉบับที่ ๑๗๐ ว่าด้วยความปลอดภัยในการใช้สารเคมีในการทำงาน พ.ศ. ๒๕๓๓

(๗) อนุสัญญาฉบับที่ ๑๘๔ ว่าด้วยความปลอดภัยและสุขอนามัยในงานเกษตรกรรม พ.ศ. ๒๕๔๔

๒) ควรมีการส่งเสริมการรวมกลุ่ม เครือข่าย และจัดตั้งองค์กรของแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม เพื่อทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ สร้างอำนาจต่อรอง และสร้างความเข้มแข็งในการดำเนินการต่าง ๆ เพื่อสิทธิประโยชน์ในการทำงาน

๓) ควรกำหนดให้การพัฒนาภาคการเกษตรและแรงงานภาคการเกษตรของประเทศไทยให้เป็นวาระแห่งชาติ โดยการบริหารจัดการภาคการเกษตรอย่างบูรณาการ โดยมีหน่วยงานและภาคส่วนที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วม ครอบคลุมในเรื่องที่ดินทำกิน การทำการเกษตร การบริหารจัดการผลผลิตทางการเกษตร และแรงงานภาคการเกษตร โดยมีการกำหนดนโยบาย แผน และแนวทางการดำเนินงานอย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรม

๔) ควรกำหนดแนวทางและมาตรการในการส่งเสริม จูงใจให้แรงงานเยาวชนรุ่นใหม่ ผู้สูงอายุ และผู้พิการเข้ามาสู่ภาคการเกษตร โดยอาศัยเครื่องจักรกลและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่สามารถจูงใจแรงงานรุ่นใหม่ให้กลับเข้าสู่ภาคการเกษตร ส่งเสริมการทำงานของผู้สูงอายุ และผู้พิการในภาคเกษตร เพื่อลดการว่างงานตามฤดูกาล และทดแทนการใช้แรงงานต่างด้าว

๕) ควรมีการส่งเสริมและพัฒนาสินค้าการเกษตรโดยการแปรรูปผลผลิตในท้องถิ่น เพื่อให้มีงานทำตลอดปี จัดหาตลาดให้แก่เกษตรกรอย่างเป็นรูปธรรมและต่อเนื่อง รวมทั้งการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

บทสรุป

แรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมถือเป็นแรงงานสำคัญและมีจำนวนมากที่สุดในกลุ่มแรงงานนอกระบบ แต่จากการศึกษาข้อมูลในส่วนของสภาพปัญหา ความเป็นมา แนวคิด นโยบาย และมาตรการทางกฎหมายที่เกี่ยวข้อง พบว่า มาตรการทางกฎหมายของประเทศไทยยังให้การคุ้มครองแรงงานนอกระบบที่ยังไม่ครอบคลุมสภาพการจ้าง และมาตรฐานแรงงานระหว่างประเทศในบางเรื่องซึ่งส่งผลทำให้แรงงานในภาคการเกษตรยังต้องประสบปัญหาจากการทำงานอีกหลายประการ ในปัจจุบันหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องได้มีการออกนโยบายและมาตรการในการขับเคลื่อนการส่งเสริมและพัฒนาแรงงานนอกระบบในหลายด้าน ซึ่งมาตรการทางกฎหมายก็ถือว่าเป็นมาตรการที่สำคัญที่เป็นกลไกในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม ผู้เขียนจึงได้นำเสนอแนวทางการพัฒนากฎหมายในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรมที่มีอยู่ในปัจจุบัน โดยการศึกษาอนุสัญญาองค์การแรงงานระหว่างประเทศ และมาตรการทางกฎหมายของต่างประเทศ เพื่อนำมาพิจารณาและเป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อเสนอแก้ไขปรับปรุงกฎหมายด้านการคุ้มครองแรงงานนอกระบบภาคเกษตรกรรม รวมทั้งมีข้อเสนอแนะในด้านอื่น ๆ เพื่อให้แรงงานนอกระบบในภาคเกษตรกรรมได้รับการคุ้มครอง ส่งเสริม และพัฒนาได้อย่างเหมาะสม และมีประสิทธิภาพต่อไป

บรรณานุกรม

กฎหมาย

กฎกระทรวงคุ้มครองแรงงานในงานเกษตรกรรม พ.ศ. ๒๕๕๗, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓๑ ตอนที่ ๘๑ ก

(๒๒ ธันวาคม ๒๕๕๗): ๑ - ๓.

พระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. ๒๕๔๑, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๕ ตอนที่ ๘ ก (๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑):

๑ - ๔๔.

หนังสือ

บริษัท แอ็ดวานซ์ โกลบอล บิซิเนส จำกัด. รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยเรื่อง การคุ้มครองแรงงานในงานภาคเกษตร เสนอต่อ กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน. กรุงเทพฯ, ๒๕๔๗.

บริษัท เอ็กเซลเลนซ์ บิซิเนส แมเนจเม้นท์ จำกัด. รายงานการศึกษาระดับสมบูรณ์ โครงการศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบและแนวทางการส่งเสริมการจัดสวัสดิการแรงงานสำหรับแรงงานในงานเกษตรกรรม เสนอต่อกรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน. กรุงเทพฯ, ๒๕๕๒.

ฐานข้อมูลออนไลน์

กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร. สำนักงานสถิติแห่งชาติ. *สำมะโนการเกษตร พ.ศ. ๒๕๕๖*.

กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร, ๒๕๕๖.

<http://www.nso.go.th/sites/2014/Documents/Agri/2556/reports-full/whole.pdf> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).

กระทรวงแรงงาน. กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน. *โครงการศึกษาวิจัย เรื่อง การสังเคราะห์องค์ความรู้จากงานวิจัยเกี่ยวกับการคุ้มครองแรงงานนอกระบบเพื่อการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบที่ดียิ่งมีประสิทธิภาพ*. กรุงเทพฯ: กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน, ๒๕๖๑.

<http://research.mol.go.th/2013/rsdat/data/doc/TGVOKq0/07TGVOKq0.pdf> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).

ผู้จัดการออนไลน์. “เครือข่ายแรงงานข้ามชาติร้อง กสม. บริษัทเลี้ยงไก่ส่งเบทาโกรละเมิดสิทธิ ๑๔ พม่า.” MGR online.

<https://mgronline.com/politics/detail/9590000067690> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษา. *รายงานการศึกษาระดับสมบูรณ์ โครงการประมวล*

องค์ความรู้และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแรงงานนอกระบบ. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙. <http://nlrc.mol.go.th/research/IBNNkm6/00IBNNkm6.pdf> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. “เจาะทิศทางแรงงานเกษตร พัฒนาทักษะฝีมือแรงงาน ก้าวสู่เกษตรกรรม 4.0”

<https://www.oae.go.th/view/1/%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B8%A5%E0%B8%B0%E0%B9%80%E0%B8%AD%E0%B8%B5%E0%B8%A2%E0%B8%94%E0%B8%82%E0%B9%88%E0%B8%B2%E0%B8%A7/%E0%B8%82%E0%B9%88%E0%B8%B2%E0%B8%A7%20%E0%B8%AA%E0%B8%A8%E0%B8%81./25870/TH-TH> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).

อลิสสา เลิศเดชเดชา. “การพัฒนาชาวนาไทยไปสู่ไทยแลนด์ ๔.๐.”

http://www.dsdw2016.dsdw.go.th/doc_pr/ndc_2559-2560/PDF/wpa_8316/ALL.pdf (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).

บทความ

จุฬาลักษณ์ ทิวกระโทก. “ปัญหาและความต้องการพัฒนาการประกอบอาชีพปลูกผัก ของเกษตรกร ตำบลบึงบอน อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี.” *Veridian E-Journal, Silpakorn University ฉบับภาษาไทย* สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ ๘, ฉ. ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๕๘) : ๗๗๐ - ๗๗๘. <file:///C:/Users/USER/Downloads/31331-Article%20Text-82426-1-10-20150710.pdf> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).

เพียงจิต ตันติจรัสโรตม และคณะ. “การพัฒนากฎหมายคุ้มครองแรงงานภาคเกษตรกรรม: ศึกษาเฉพาะกรณี การเพาะปลูก.” *วารสารดุสิตบัณฑิตทางสังคมศาสตร์* ๑๑, ฉ.๒ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๖๔). [file:///C:/Users/USER/Downloads/194424-Article%20Text-915218-1-10-20210830%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/USER/Downloads/194424-Article%20Text-915218-1-10-20210830%20(1).pdf) (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๕).

วิชัย โสสุวรรณจินดา. “มาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบ.” *วารสารนิติศาสตร์และสังคมศาสตร์* ๒, ฉ. ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๑): ๑๒๗. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/llsj/article/view/150744/110388> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).

วิทยานิพนธ์

สายชล จงหมื่นไวย. “การคุ้มครองความปลอดภัยในการทำงานของแรงงานนอกระบบ: ศึกษากรณีแรงงานภาคเกษตรกรรม.” วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขานิติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย

ธุรกิจบัณฑิตย์, ๒๕๕๔), ใน <http://libdoc.dpu.ac.th/thesis/145523.pdf> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๕).

เอกสารการประชุม

ไพรัช ทองขัน และคณะ. “การผลิตไก่เนื้อของเกษตรกรในจังหวัดเพชรบูรณ์ Broiler Production by Farmers in Phetchabun Province.” การจัดประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ ๔ The 4th STOU Graduate Research Conference. https://www.stou.ac.th/thai/grad_stdy/masters/%E0%B8%9D%E0%B8%AA%E0%B8%AA/research/4nd/FullPaper/ST/Oral/O-ST%20063%20%E0%B8%99%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B9%84%E0%B8%9E%E0%B8%A3%E0%B8%B1%E0%B8%8A%20%E0%B8%97%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%82%E0%B8%B1%E0%B8%99.pdf (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๖๕).